

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра історії, правознавства
та методики навчання

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Тема: РОЛЬ КОЗАЦЬКО-СТАРШИНСЬКОГО РОДУ САВИЧІВ В
ІСТОРІЇ ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII СТОЛІТТЯ ТА ДИДАКТИЧНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕМИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Виконав:

Гриценко Вадим Андрійович

Спеціальність: 014 Середня освіта (Історія)

Освітня програма: Середня освіта (Історія)

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук,
професор Прокопчук В. С.

Допущено до захисту

"__" _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

(підпис)

(ініціали, прізвище)

Дата захисту: «__» _____ 20__ р.

Оцінка _____

Підписи членів ЕК:

Національна шкала _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

Глухів 2023 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. ВХОДЖЕННЯ ДО ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ ГЕТЬМАНЩИНИ САВИ ПРОКОПОВИЧА ТА ЙОГО СИНА СЕМЕНА САВИЧА	11
1. 1. Заснування козацько-старшинського роду Савичів та державна служба Сави Прокоповича	11
1. 2. Досягнення на державній службі Симеона Савича	15
РОЗДІЛ ІІ. ІСТОРІЯ РОДУ САВИЧІВ ЗА НАСТУПНИХ ПОКОЛІНЬ У 1720-ТІ – 1770-ТІ РОКИ	29
2. 1. Погіршення становища українського суспільства в 1720-ті - 1740-ті роки	29
2. 2. Досягнення представників роду Савичів у 1750-х - 1770-х роках ...	43
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ГЕТЬМАНЩИНИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	62
3.1. Теоретичні основи використання наочності на уроках історії у закладах загальної середньої освіти	62
3.2. Використання наочності під час викладання історії Гетьманщини у закладах загальної середньої освіти	69
Висновки	83
Список використаних джерел та літератури	89
Додатки	101

ВСТУП

Актуальність теми визначається зростанням уваги суспільства до свого минулого, до відновлення історичної справедливості. Поряд з вивченням загальних тенденцій в історії України, останнім часом все більшого значення набуває дослідження історії через призму діяльності історичних осіб. Ще більше це стає важливим з політичної, економічної та культурної точки зору, коли йдеться про відомий козацько-старшинський рід, що залишив помітний слід в історії.

В цьому ряду велике значення для Сіверщини має дослідження української історії XVIII століття. Адже це час, що увійшов в історіографію під іменем «Глухівський період в історії України». Час злету і падіння українських старшин, період трансформації українських людей в житті формування Російської імперії. Безперечно, козацько-старшинський рід Савичів може бути тим прикладом нового життя державних діячів Гетьманщини в означений час.

Проблема: роль козацько-старшинського роду Савичів в історії Гетьманщини XVIII століття та дидактичне забезпечення теми у шкільному курсі історії України.

Метою дослідження є осмислення й комплексний аналіз життєпису найвідоміших представників відомого козацько-старшинського роду, визначення ролі їх державотворчої та культурницької діяльності для розвитку Лівобережної Гетьманщини та наступних державних та автономних утворень, а також виявлення ефективних підходів, методів та засобів і прийомів, що допоможуть учителям упроваджувати матеріали даної теми до сучасного освітнього процесу із врахуванням вікових особливостей здобувачів загальної середньої освіти та сучасних освітніх технологій.

Завдання:

1) визначити характерні причини та умови заснування козацько-старшинського роду Савичів та досвід державної служба Сави Прокоповича;

2) дослідити діяльність та основні досягнення на державній службі Симеона Савича;

3) з'ясувати особливості розвитку українського суспільства в 1720-ті - 1740-ті роки та представити основні досягнення представників роду Савичів у 1750-х - 1770-х роках;

4) вивчити досвід впровадження даної теми в шкільний курс з історії України та розробити рекомендації з використання дидактичного забезпечення, яке сприятиме розумінню та осмисленню учнями ролі козацько-старшинського роду Савичів у розвиткові Лівобережної Гетьманщини протягом XVIII століття.

Об'єкт дослідження: роль козацько-старшинського роду Савичів в історії Гетьманщини XVIII століття.

Предмет дослідження: важливі досягнення представників козацько-старшинського роду Савичів в історії Гетьманщини XVIII століття, визначення структурних складових цього процесу й основних елементів біографістики та дидактичне забезпечення визначеної теми у шкільному курсі історії України.

Методи дослідження:

Для реалізації мети дослідження та досягнення поставлених завдань були використані такі методи:

Теоретичні методи:

1. Аналіз літературних джерел: для збору теоретичних знань про роль козацько-старшинського роду Савичів в історії Лівобережної Гетьманщини XVIII століття передбачає метод аналізу літературних джерел. Це включало вивчення наукових книг, наукових статей, монографій та інших науково-популярних публікацій, що стосуються теми

дослідження. Аналіз літературних джерел дозволяє отримати теоретичні засади та контекст теми дослідження.

2. Систематизація та узагальнення даних: цей метод використовувався для організації та структурування отриманої інформації про роль козацько-старшинського роду Савичів в історії Гетьманщини XVIII століття. Зібрані дані були систематизовані, класифіковані та узагальнені для подальшого аналізу.

Емпіричні методи:

1. Аналіз архівних документів: Використання архівних документів, таких як офіційні документи, листування, засідання, доповіді та інші первинні джерела, дозволяє отримати конкретні дані про діяльність найвідоміших представників козацько-старшинського роду Савичів у історії Гетьманщини XVIII століття. Цей метод забезпечує доступ до автентичної інформації та може доповнити аналіз літературних джерел.

2. Інтерв'ю: Інтерв'ювання педагогів, методистів, учителів навчальних предметів громадянської та історичної освітньої галузі та інших експертів забезпечує можливість зібрати свідчення, думки та досвід, пов'язані з темою дослідження. Інтерв'ю дозволяють отримати особисті перекази, інсайти та враження, які не завжди можна знайти в письмових джерелах.

Хронологічні межі окреслюють період з 1664 по 1770-ті роки. Окреслення нижньої межі (1664 р.) обумовлений появою першої інформації про Саву Прокоповича. Рік його народження, на жаль, не відомий. Очевидно, він спочатку був рядовим козаком, а потім став козацьким писарем. Перша інформація про нього датується 1664 роком. У свою чергу верхня межа (1770-ті роки) відображає припинення діяльності представників роду Савичів в Глухові та регіоні разом із завершенням існування Гетьманщини. Не виключено, що Федір Савич вирішив перейти на державну службу. З 1775 року відбулися суттєві зміни в офіційному статусі бунчукових товаришів. Ширше практикувався їх перехід на

регулярну військову службу, що відкривало широкі можливості для здобуття ним високих чинів російської армії. Крім того, створений в Лівобережній Україні новий адміністративний апарат відкривав можливості для переходу і на цивільну службу, а отже, для здобуття табельних чинів, властивих російському дворянству.

Географічними межами проведення дослідження для оформлення магістерської роботи є, перш за все, Глухів – як столиця Лівобережної Гетьманщини, де жив та працював генеральним писарем уряду гетьмана Івана Скоропадського один з найвідоміших представників роду – Семен Савич, а також його наступники. Також у дослідженні використовується дослідження регіонів Чернігово-Сіверщини, де мали маєтки й приватну власність, а також проживали діти та онуки Семена Савича – його діти та онуки, а також його родичі (племінники та племінниці) по батьковій та материній лінії.

Джерельна база представлена різними групами історичних джерел, серед яких: значну базу дослідження кваліфікаційної роботи становлять опубліковані та неопубліковані архівні матеріали, які відображують державний та суспільний устрій, право та судочинство, що існували в Україні в період Гетьманщини. Зокрема, це збірники документів «Акты, относящиеся к истории Юго-западной России», пам'ятки права «Статут Великого князівства Литовського 1588 року», «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року, Глухівські статті, схвалені царським урядом при обранні на гетьманство Д. Многогрішного (6 березня 1669 р.), Батуринські статті, схвалені царським урядом за поданням гетьмана І. Брюховецького (1664р.), Коломацькі статті (25 липня 1687 р.), Указ Петра I «Про утворення Малоросійської колегії» (16 травня 1722 р.), Універсал гетьмана К. Розумовського «Про обмеження прав переходу селян Лівобережної України » (22 квітня 1760 р.).

Варто зазначити, що низку важливих документів із цієї проблематики, становлять певні судові справи другої половини XVII – 80-их рр. XVIII ст.,

що зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (ЦДІАК України) а саме – 51-ий фонд (Генеральна військова канцелярія 1656 – 1771 рр.) та 229-ий фонд (Архів Коша Запорозької Січі).

Крім того, певний матеріал з історію родини Савичів, становлять деякі судові справи, пов'язані із вчиненням військових злочинів, а саме, дезертирства восьми запорожців на чолі з курінним отаманом Сорочинським (Справа про дезертирство 8 запорожців на чолі з курінним отаманом Сорочинським у в ЦДІАК України. – Генеральна військова канцелярія (1656 – 1671). – Ф. 51. – Оп. 1. – Спр. 259. – арк. 4), наказ стосовно розшуку дезертирів московитських солдатів, одновірців, рекрутів (Наказ стосовно розшуку дезертирів російських солдатів, одновірців, рекрутів // ЦДІАК України. – Генеральна військова канцелярія (1656 – 1771). – Ф. 51. – Оп. 1. – Спр. 58. – арк. 22).

Важливими елементами представленої джерельної бази дослідження можна вважати також військові ордери Коша, зокрема ордер від 10 червня 1769 р. (Наказ Коша Запорозької Січі від 10 червня 1769 р. паланковим полковникам щодо покарання киями козаків, які ховалися від служби в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Архів Коша Запорозької Січі. Ф. 229. Оп. 1. Спр. 226. арк. 18). Досить цікавими видаються архівні матеріали, які підтверджують наявність у Гетьманщині посадових злочинів. До них можна віднести судові справи 1761, 1745, 1764, 1765, 1769 рр.

Окрім того, зазначимо, що велику кількість архівних документів, що використовувалися при здійсненні написання кваліфікаційної роботи, становлять матеріали судових справ, присвячені злочинам проти особи та проти власності. Серед них можна виокремити справу щодо вбивства запорожця кримськими татарами (1767 р.), вбивства і пограбування вівчара намісника Кишинського монастиря (1759 р.), побиття товариша Пашківського куреня (1764 р.), побиття козака Дерев'янківського куреня

(1769 р.). Стосовно судових справ щодо злочинів проти власності слід відзначити випадки крадіжки грошей (1764 р.), коней (1769 р.) тощо.

В той же час зазначимо, що важливою складовою слід вважати джерельної бази - Статут Великого князівства Литовського 1588 р. Історія публікацій цього правового акта видається досить цікавою. Перші видання Статуту 1588 р. було зроблено тільки руською мовою, наприклад однойменна – «Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах, зокрема, том третій: «Статут Великого князівства Литовського 1588 року» у 2-х книгах – за редакцією С. Ківалова, П. Музиченка та А. Панькова, що вийшла в одеському видавництві «Юридична література» у 2004 році). Докладне вивчення оригіналів свідчить, що він вийшов трьома окремими виданнями. При всій ідентичності змісту вони мають відмінності в оформленні титульних листів, у малюнках шрифтів, у прийнятих скороченнях. Друге польське видання Статуту було надруковане у Вільні (нині – Вільнюс у Литві) в 1619 році. Основною відмінністю другого польського видання Статуту від першого було включення до нього витягів із діючих законів королівства Польського. Третє польське видання побачило світ у 1648 році.

Історіографія. Науковою основою при написанні даної кваліфікаційної роботи стали праці українських та іноземних учених. Її доцільно поділити на три групи досліджень, які продукувалися в різних ідеологічних епохах Історія створення та генеалогії відомих українських старшинських родів була дуже складною. Перші спроби систематизації даної історичної тематики датуються XVIII століттям, а насамперед останньою чвертю та всім XIX ст. Однак, лише деякі із стародавніх родів продовжували накопичення історичних документів, переходячи вже від формування суто фамільних збірок до збирання рукописних колекцій українських старожитностей, що містили документи вже не тільки власного роду. Подекуди в їхніх збірках накопичувалися документи великої історичної ваги.

На цьому тлі фамільний архів Савичів, на нашу думку, практично нічим не виділявся із загальної маси рукописних представників лівобережної родової

еліти. Адже, первісний склад цього родового зібрання до нас не дійшов навіть в описанні.

Найбільший внесок у дослідження історії неурядової старшини зробив Л. Окиншевич [68]. Автор аналізував різні терміни, які співіснували тривалий час: «заслужоний», «знатний», «значний», «старовинний» – і на прикладах показував виразне відокремлення знатного військового товариства у 70-90-их роках XVII ст.

Увагу неурядовій старшині приділив В. Кривошея [51], який відзначив перехід полкового товариства у значкове товариство, наголосив на існуванні перехідної форми - бунчукових товаришів. Джерелознавчі, регіональні, генеалогічні і майнові аспекти проблеми досліджує І. Кривошея [53].

Г. Швидько [100] відзначила, що гетьман використовував бунчукове товариство, «вилучаючи його з-під сотенної і полкової юрисдикції і підпорядковуючи своїй владі і суду».

Українські дослідники В. Кривошея, І. Кривошея та О. Кривошея [52; 54] провели величезну роботу по встановленню прізвищ, імен та по батькові, датування народження, смерті, початку і основних віх службової кар'єри, знаходження на посаді чи у відповідному чині, участь у різноманітних акціях, походах, битвах, штурмах, дані про матеріальний стан, наявність маєтків, млинів, селітряних заводів, винокурень, генеалогічні дані, пов'язані з родоводами козацьких старшин, тривалості шлюбу та складу сім'ї неурядових старшинських родів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що матеріали дослідження з виконання даної кваліфікаційної роботи можуть бути використані: для подальшого науково-теоретичного опрацювання з теми: «Роль діяльності козацько-старшинських родів в історії Лівобережної Гетьманщини XVIII століття».

Апробація результатів дослідження:

Аспекти означеної теми дослідження в даній кваліфікаційній роботі були апробовані автором у ряді публікацій та обговорення порушених

питань в декількох науково-практичних конференціях. Зокрема, автором була опублікована стаття «Значення посади генерального писаря для діяльності представників козацько-старшинського роду Савичів» була опублікована в збірнику наукових праць студентів «Студентські історичні студії» (Випуск 9, 2023) [22] та «Роль Федора Савича у муруванні Троїцького собору в Глухові» у збірнику наукових праць «Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування» (2023) [23].

Крім того нами було взято участь у деяких науково-практичних конференціях, зокрема: II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування» (28 листопада 2023 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Глухівські історико-філософські читання пам'яті Валерія Белашова, Мечислава Заремського, Віктора Заїки та Юрія Коваленка» (17 квітня 2023 р.) та Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Актуальні питання інтеграції України до європейського безпекового простору» в межах проєкту Еразмус+ Модулі Жана Моне J621046-EPP-1-2020-1-UA-EPPJMO-MODULE «Європейська політична інтеграція: історична ретроспектива та сучасність» (18 травня 2023 р.).

Структура кваліфікаційної роботи обсягом 89 сторінок, чітко підпорядкована меті й завданням. Вона складається зі змісту, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних історичних джерел та наукової літератури (110 найменувань), а також додатків.

РОЗДІЛ І.
ВХОДЖЕННЯ ДО ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ
ЛІВОБЕРЕЖНОЇ ГЕТЬМАНЩИНИ САВИ
ПРОКОПОВИЧА ТА ЙОГО СИНА СЕМЕНА САВИЧА

1. 1. Заснування козацько-старшинського роду Савичів та державна служба Сави Прокоповича

Родоначальником козацько-старшинського роду Савичів, що проживали на Сіверщині (нинішній Шосткинський район Сумської області) був Прокіп Кирилович - «міщанин Ніжинського обивателя Вороніжського» [52, с. 172; 66, с. 253].

Однак цей рід здобув відомість все ж завдяки діяльності його сина - Сави Прокоповича [105, с. 34]. Рік його народження, на жаль, не відомий. Очевидно, він спочатку був рядовим козаком, а потім став козацьким писарем [85, с. 53]. Перша інформація про нього датується 1664 роком. Тоді Сава Прокопович отримує дозвіл московського царя Олексія Михайловича на відбудову містечка Вороніжа Ніжинського полку (нині селище Вороніж Шосткинського району Сумської області), зруйнованого в ході бойових дій польським королем Яном Казимиром у 1663-1664 рр. [58, с. 422]. Через п'ять років у 1669 році він, як воронезький сотник (Глухівського повіту, нині селище міського типу Шосткинського району), виходить на загальнодержавну арену. Під час обрання нового гетьмана представники українського старшинства намагалися домогтися виведення з більш-менш значних лівобережних міст царських військ на чолі з воєводами, які тут з'явилися за періоду гетьманування Івана

Брюховецького в 1663-1669 роках: «чтобы въ малороссійскихъ городахъ отнюдь не было великороссійскихъ воевод и ратных людей» [46, с. 247].

6 (16) березня 1669 р. у Глухові було укладено так звані Глухівські статті, до укладення яких також долучився і Сава Прокопович. «Гетьман Дем'ян Ігнатович (відомий у радянській історіографіх, як Дем'ян Многогрішний), і обозний, і військові судді, і полковники, і вся старшина, які були на раді, учинили віру, і до статей руки приклали». У складі сотників ніжинського полку, які взяли участь у підписанні статей, згадується і воронезький сотник Сава Прокопович [8, с. 93].

У знак визнання його заслуг та розуму, він бере участь Лівобережної України Дем'яна Ігнатовича, більш відомого за прізвиськом Многогрішного (бл. 1630–після 1701) до Москви [69, с. 623]. Його роль оцінюють і він в цьому ж році їде з посольством від гетьмана Дем'яна Многогрішного(бл. 1630–після 1701) до Москви [69, с. 623].

Далі кар'єра розвивається по висхідній. В 1671 році Саву Прокоповича призначають Переяславським полковником [66, с. 253].

У березні 1672 року Дем'яна Ігнатовича звинувачено у зраді і усунуто від влади. 17 червня цього ж року, на генеральній військовій раді в Козачій Діброві під Конотопом гетьманом Лівобережної України обрали Івана Самойловича. Новообраний гетьман здійснює серйозне оновлення складу генеральної старшини та, серед інших, достойників також вводить до свого уряду й перспективного діяча Саву Прокоповича. Отже, Конотопські статті він підписує вже як Генеральний писар [8, с. 150; 66, с. 253].

Весь цей час (майже півтора десятиліття), Сава обіймає одну з найвищих посад Гетьманщини, посаду Генерального писаря. У березні 1677 р. він разом із генеральним суддею Іваном Домонтовичем та стольником Семеном Алмазовим за наказом Самойловича супроводжував колишнього гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка до Москви [2, с. 30]. Окрім того, Сава Прокопович бере участь в

Чигиринських походах в 1677 - 1678 роках проти турецько-татарських військ.

У 1687 році під час невдалого Кримського походу він також бере участь в організації змови проти гетьмана І. Самойловича. 7 липня козацька старшина подала донос на гетьмана, обвинувачуючи його в самовладстві, різних урядових зловживаннях, а головне – в таємних

Савичи.

зносинах з кримським ханом і у військовій зраді. Старшинський блок, який виступив проти гетьмана І. Самойловича, складався з численної і впливової групи старих політичних противників гетьмана – «дорошенківців». До складу змовників входили: генеральний суддя Михайло Вуяхевич, полковники Яків Лизогуб і Григорій Гамалія, регент Генеральної військової канцелярії Василь Кочубей, особисті вороги І. Самойловича, колишня старшина – Родіон Думитрашко-Райча, Степан Забіла, Костянтин Солонина. До них приєдналися й представники генеральної старшини, близької до гетьмана – генеральний обозний Василь Борковський, генеральний осавул Іван Мазепа та генеральний писар Сава Прокопович [66, с. 254].

У 1687 році на Коломацькій раді при виборах нового гетьмана Сава Прокопович підтримує кандидатуру Івана Мазепи (1639–1709). У свою чергу Іван Степанович, ставши новим гетьманом не забуває доброго

прихильника. Відразу ж вводить Саву Прокоповича до складу Генеральної старшини, призначаючи Генеральним суддею [91, с. 78].

Сава Прокопович отримує ознаки суддівської влади: військовий клейнод – «комишину», або як вона ще називалась «ліска судейська чорна гібанова, просто в срібло оправлена» та печатку, необхідну «для запечатування закінчених справ». Суддівська печатка, яка належала Саві Прокоповичу, зберігається в фондовій колекції Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського та була описана Ігорем Ситим: «Паперово-воскова, червоно-коричневий віск, кругла, діаметр 30 мм. Зображення: у колі суддівський жезл, обабіч якого півмісяць і зірка, між 2 колами йде напис: Печать Суд [и]й Его Царского Пресветлого Величества Запорожского» [87, с. 222].

Ставши гетьманом, Іван Мазепа пішов шляхом збільшення надань маєтків своєму старшинському оточенню. Генеральний суддя Сава Прокопович одним із перших отримав від гетьмана [66, с. 254] універсал на «село Кудравку в уезде Сосницком лежащее з дворцем, з млинамы, з гутою на рекою Лютою стоячою и з бором до тоей гути належним, так же с полямы пахатнымы, с сеножатмы и всякими угоди, здавна до того села належачими; да дворик, в Воронеже против колоды стоячий, именующийся Бражин, ствержаем теж млины его власного суммою по купление два о шести колах на реце Есмань стоячие ...» [70, с. 13].

У 1689 р. Сава Прокопович супроводжував у складі посольства гетьмана Івана Мазепу в поїзді до Москви: «10 серпня у Москву прибув з великим посольством гетьман І. Мазепа. Його супроводжували генеральний обозний В. Борковський, генеральний суддя Сава Прокопович, генеральний писар В. Кочубей» [72, с. 83]. Перебуваючи на посаді генерального судді, часто виконував дипломатичні доручення гетьмана, але безпосереднім обов'язком генерального судді був розгляд судових справ. У 1691 р. генеральний суддя Сава Прокопович розглядав справу за скаргою новомлинського козака Федора Гриценка про незаконне

вирубвання його приватного лісу. Справа була вирішена на користь позивача з підписом генерального судді Сави Прокоповича [13, с. 246; 19, с. 187; 70, с. 428].

У 1699 р. в Батурині генеральний суддя Сава Прокопович розглядав судову справу бунчукового товариша Данила Забіли, який подав донос на гетьмана І. Мазепу, обвинувачуючи його в «зраді» [67, с. 194]. Рішенням Генерального військового суду Данило Забіла був засуджений до смертної кари, яку в останню мить замінили на заслання. У Данила Васильовича Забіли конфіскували майно та відправили в заслання до Архангельської губернії.

Серед володінь генерального судді Сави Прокоповича, найбільше було в Батурині. Цю інформацію підтверджує випис із батуринських міських книг за 1697 рік. Зокрема, у купчому документі вказано, що того року у батуринського жителя Каленика Тертичника генеральний суддя Сава Прокопович придбав «двор за плацом, з будинком и з огородцем, за певную суму золотых сто и двадцеть монеты доброй лечбы литовской» [85, с. 154]. Також Сава Прокопович в Батурині володів «млином та хатою при нем» [85, с. 155].

У 1700 році, у зв'язку з хворобою, Сава Прокопович полишив суддівський уряд й перебував на відпочинку. На початку 1701 року (до 4 лютого) він помер [16; 17].

1. 2. Досягнення на державній службі Симеона Савича

Важливу справу батька гідно продовжує його син Семен (Симеон) Савич. Дуже поважна людина, отримує прізвище за іменем свого знаменитого батька Сави і вже іменується, відповідно, Савичем. Дата народження його, як і батька, на жаль, не підтверджена. Після смерті батька, у 1701 році гетьман Іван Мазепа призначив його на посаду писаря

Генерального військового суду. У 1709 – 1723 роках, за гетьмана Івана Скоропадського та наказного гетьмана Павла Полуботка Семен Савич посідав уряд генерального писаря. Перша інформація про майбутнього керівника датується 1687 роком. У цей знаменний рік зміни гетьмана Лівобережної України він разом з батьком Савою Прокоповичем підписує Коломацькі статті его «вместо себе и брата своего Івана...» [66, с. 256].

В 1689 році в ранзі значного військового товариша Семен Савич супроводжував гетьмана Івана Мазепу до Москви. В цей час перспективний старшина одружується із Тетяною Леонтіївною Полуботок – донькою Леонтія Артемійовича Полуботка. Він тоді обіймав посаду переяславського наказного полковника. Його інший син Павло Полуботок (бл. 1660-1723), як відомо був чернігівським полковником (1706-1722) та наказним гетьманом Лівобережної України (1722-1723) [14; 16; 19].

Після смерті батька гетьман І. Мазепа здійснював через Семена Савича вплив на чернігівську старшину, призначивши в 1701 році на високу посаду писаря Генерального військового суду (1701 – 1706 рр.) [54, с. 323; 76, с. 597-598, 705; 92, с. 129].

Важливі в професійній кар'єрі, але негативні в розвитку української

державності, події відбуваються 1708 року. Після підписання Іваном Мазепою українсько – шведського договору російський імператор Петро І будь яким способом намагається утримати територію Лівобережної України під своїм контролем. 4 (15) листопада 1708 року він приїхав до Глухова (визначеного столицею Лівобережної Гетьманщини) для обрання нового гетьмана. 6 листопада 1708 року на

ГЕТЬМАН ІВАН СКОРОПАДСЬКИЙ.

спеціальній раді, яка проходила в Глухові (нині – Сумська область) на майдані між Троїцьким собором та Миколаївською церквою під пильним оком російських урядовців та за умови оточення козацької ради царськими військами гетьманом був обраний стародубський полковник Іван Скоропадський (1646-1722) [24, с. 56-59; 98, с. 30]. З цього часу Глухів було проголошено столицею Лівобережної України.

Після того як небезпека минула Петро I перемістив головні сили на південь та покинув Глухів. 16 листопада 1708 року з Глухова він вирушив на Нову Слободу і Путивль, надіславши відповідний наказ князю М. Головкіну: «А мы отсель с своїм полком пойдём к Путивлю, куда и вам надобно идти не мешкав» [77, с. 119].

Наступного дня він та російська армія вже були на території півдня сучасної Сумської області (села Терни, Хоружівка та місто Лебедин). 26 грудня ставка Петра I була переведена до м. Суми [49, с. 4; 50, с. 4]. Зима 1708–1709 років видалась ранньою і холодною. Ще з листопада лютували такі морози, яких в Україні не бачили ні діди, ні прадіди. Навіть птахи замерзали під час польоту [89, с. 170].

Як ми вже зазначили, другим сином Сави Прокоповича та дружини Ірини був Савич Іван Савич (? – 1674–1733, Чернігів) – 1689 року під Голтвою проти орди, 1695 р. під Кезикерменом і Азовом, 1697 р. під Таванью, 1698 р. під Кезикерменом і коломацькому поході, 1704 р. в двох польських походах під Сандомиром, товариш полку Чернігівського (? – 1704– ?). 20 лютого 1704 року отримав гетьманський універсал на тестівські зліївські ґрунти і місце для млина. У 1706 року під Ченстоховом, 1707 року під Білою Церквою, 1708 р. під Глуховом зі шведами, 1713 р. під Києвом і оборона кордонів. 17 січня 1716 року отримав гетьманський універсал на підтвердження універсалу 1704 р. Мазепи і куплених батьком новосельських і кротинських ґрунтів. 1721 року на Ладогу на каналні роботи, під Астраханню і на Коломаці помер [13].

Він був любецьким сотником (?–1709–1725), (1727–1733). Помер у 1733 р. в Чернігові, будучи при полковому правлінні.

Дружина - Пронкевич Феодотія Григорівна (бл. 1667–1743 – раніше травня 1743, с. Зліїв), донька любецького священика [54, с. 322].

Хоча кандидат історичних наук Г. Папакін називає Івана Савича – родичем гетьмана Івана Скоропадського за його першою дружиною Пелагією Никифорівною Калениченко (Каленик) – донькою полкового обозного Чернігівського полку.

Як, відомо, гетьман від першої дружини мав доньку Ірину (бл. 1672-1760-?). В 1703 році вона вийшла заміж за бунчукового товариша Лизогуба Семена Юхимовича (?-1734) – сина Чернігівського полковника [74, с. 214].

У Сави Прокоповича було ще дві доньки Анна та Марія. Анна Савівна Савич-Булавка була одружена з військовим канцеляристом Булавою Петром Михайловичем (?-1708-1719). У 1708 році він став писарем Чернігівського полку. В 1711-1713 роках – писар судів військових генеральних. Його батько Булавка Михайло Миколайович (?-1674-1719) в 1688-1689 рр. був Чернігівським міським отаманом. Тесть Сава Прокопович подарував Петру Булавці млин на р. Убедь «стоячий... ему легкованний о двохъ колах мучнихъ, а третомъ ступиомъ». В 1718 році їх будинок у Чернігові згорів, а наступного року він помер [14 с. 197; 20, с. 40].

23 січня 1719 року вдова Анна Савич з дітьми (**Леонтієм та Іваном**) була прийнята під гетьманську оборону і протекцію. За нею були затверджені «село Кобилянка із сіножаттю Семковською і з озерцем Круглим, Дудчиним і Задворцем, дві сіножаті – за перевозом міським Чернігівським при мості Песковському, а інша – на острові Пчильському, сільце Смичин Городницької сотні, млин батьківський під с. Кудровою на р. Убедь, сіножать між с. Онісовим і Кольчевкою і Девіцької сотні с. Будище. В 1730 р. володіла Кобилянкою (5 дворів) та Смичином (7 дворів) [64, с. 119].

Старший син **Булавка Леонтій Петрович** в 1730 році був обраний військовим канцеляристом. Через шість років його брат **Іван Петрович** став військовим товаришем, а згодом бунчуковим товаришем. На 1736 рік за ним значилось в с. Будь Девіцької сотні 1 двір та убогих 4 двори.

Їх діти йшли по стопам батьків. Василь Леонтійович Булавка в 1767 році став військовим товаришем, а через 17 років – бунчуковим товаришем (1784 р.). В цьому ж році (26 квітня) він був обраний колезьким асесором, а також Чернігівським губернським казначеєм. Також В. Булавка підписав наказ Чернігівського шляхетства в Комісію про створення проекту нового Статуту (1767 р.). В 1791 році він в ранзі колезького асесора був засідателем 1-го департаменту Чернігівського верхнього земського суду.

Його двоюрідний брат Булавка Яків Іванович також був корнетом в 1781-1784 роках. Він володів 6 дворами на хуторі Будь Девіцької сотні та однією бездворовою хатою на хуторі Слобідка та 1 двором Чернігівської полкової сотні. Його сестра Софія Іванівна також мала іменіє в с. Будь Девіцької сотні [65, с. 120-121].

Молодша донька засновника роду **Марія Савівна Савич** (?–1708–1742–?). Вона була одружена з глухівським козаком Ніжинського полку, військовим (1708) та бунчуковим (1722) товаришем, Новгородсьверським сотником (1712-1715) **Кутневським (Гаращенком) Данилом Герасимовичем** (? – 9 квітня 1732, «Въ Новгородку пань Данило Кутневскій т. б. (день Пасхи) по всенощной умре»).

22 серпня 1699 року гетьман І. Мазепа надав йому універсал про прийняття під бунчук *«...видячи бытии способногнo и згодногo до войсковых услугъ, до которых и самъ онъ мысль свою охочо забираетъ, прилучаемъ въ компуть войсковихъ, увольняючи его цале отъ всехъ посполитыхъ повинностей и отъ судовъ, полкового и меского Глуховского, що чинимъ маючи взглядъ на значеніє и працюватіє п. Сави Прокоповича, судіи енерального...»* [13].

20 березня 1715 року за служби військовій отримав гетьманський універсал на «дворъ, двъ крамныхъ коморы, два дворика за местомъ-отческіе, а третій дворикъ и третяя комора-купленіе; въ с.Полошкахъ 6 дв., въ с. Черторіи 3 дворика, въ м.Воронеже 8 купленныхъ дворовъ, млины на р. Есмани о 4 колахъ, «з которихъ две коль млива отъ тестчя его, п. Сави Прокоповича, судіи енерального войскового, данні, а две им у швагра свого п. Ивана Савича купленіе»;... 7 іюня 1718 г. получилъ на все вышеперечисленныя маетности царскую грамоту...» [54, с. 202; 65, с. 648-650].

У Марії та Данила Кутневських було три сина Никифор, Василь (? – 1733 - 1785 - ?) та Іван (? - 1733 - до 1768). Про першого інформація, відсутня, а інші два брати були бунчуковими товаришами з 1733 року. Однак володінь біля нашого села у них вже не було. У Никифора було двоє синів Олексій та Антон (? – 1734 - ?).

У Василя Кутневського з дружиною (донькою Чернігівського полкового сотника) Булавкою Ганною Тимофіївною (?-до 1783) було четверо дітей Андрій (бл. 1755-1783-?), Анна (дружина бунчукового товариша Олексія Степановича Сулими), Парасковія (бл. 1756-1783-?) та Марія (бл. 1758 - 1783 - ?)

Іван Кутневський був одружений на вдовій Парасковії. У них – троє дітей Михайло і Петро та Катерина [65, с. 650-651].

На жаль, як ми вже зазначали раніше в нашій кваліфікаційній роботі, відсутні дані також і про дату народження **Семена Савича**. Ми припускаємо, що народився він 4 листопада. Зокрема у «Журналі, тобто насущній записці справ, що траплялися у Військовій Генеральній канцелярії від смерті ясновельможного його милості пана Іоанна Скоропадського, військ його імператорської пресвітлої величності Запорозьких обох боків Дніпра. Початий року 1722, місяця липня 3 дня» є запис за 4 листопада: «цього числа у його милості пана писаря військового генерального (тобто, Семена Савича – *Авт.*) був бенкет, на якому, як усі

їхні милості пани колегіати (члени Малоросійської колегії – *Авт.*), так і його милість пан полковник Чернігівський (Павла Полуботок – *Авт.*) із старшиною генеральною бенкетували допізна» [35, с. 23].

Пропрацював він на цій посаді п'ять років, до 1706 року. Через три роки в **1709 році** він обирається до уряду Івана Скоропадського, **генеральним писарем**, разом з іншими сімома генеральними старшинами.

Гетьман і вся козацька старшина не діставали пенсії, а брали платню натурою. Генеральна старшина (до якої крім названого генерального писаря входили також генеральний обозний, два генеральних судді, два генеральних осавули, генеральний хорунжий і генеральний бунчужний) замість пенсії отримували так звану *рангову маєтність*. Це було, як правило одне або кілька сіл з майном, що відписувались «на кормленіє» урядникові на час його служби. Але поступово ці маєтності у впливових родах переходять у спадок.

Знатне військове товариство несло державну та військову службу з землі. І їх становище визначалось цілою системою привілеїв: на володіння населеними слободами і селами, на участь в органах представницької влади (радах, з'їздах, нарадах), на певну юрисдикцію, фінансові пільги [102, с. 105].

Генеральний писар був другим по порядку і найвпливовішим членом ради старшини – Гетьманської, або Генеральної військової канцелярії. Він офіційно керував Генеральною (або, як тоді писали, Єнеральною) Військовою гетьманською канцелярією, вів дипломатичні зносини, листування. Іноземці, як правило, називали генерального писаря канцлером [9, с. 227].

Тому йому відписувалась найбільша (на рівні з обозним) рангова *маєтність на 400 дворів* [1, с. 170-173]. Всі урядовці, що займали посаду генерального писаря з військовою канцелярією передавали ці маєтності за правилами, що діяли з «давніх малоросійських порядків» [29, с. 26].

До того ж керівникам козацької держави визначалась плата за їх роботу. Необхідно зазначити, що її розмір був дуже великим. Так генеральний писар, разом з генеральним обозним отримували по 1 000 польських золотих в рік [6, с. 20].

За давньою традицією в день пресвятого Різдва Христового (25 грудня) усі члени Генеральної військової канцелярії спочатку зранку збирались у «його милості пана писаря військового генерального», де слухали промови на латині про Христа. А вже потім йшли до гетьмана і вже тоді йшли до церкви. Після церковної служби «деякі панове товариство до його милості пана полковника (чернігівського), а деякі до його милості пана писаря генерального військового прошені до столу. А на другий день так само» [35, с. 26].

У Генеральній Військовій канцелярії починали свою державну кар'єру сини генеральної старшини, іноді їх кількість сягала до 100 чоловік. До канцелярії поступали люди з освітою не нижче Київської Академії. Спеціальних навичок для роботи в адміністративно та судових закладах Академія звичайно не давала. Але широка гуманітарна освіта дозволяла своїм випускникам досить швидко опанувати спеціальними знаннями [96, с. 186-187].

Становище канцеляриста давало доступ до найвищих функцій держави. Пройшовши таку школу люди входили до генеральної старшини або ставали полковниками, отримавши ранг військового товариша, а згодом – бунчукового товариша [81, с. 62]. І не використати такий шанс для кар'єри було гріх.

Ознаками влади генерального писаря були печатка і каламар. Через його руки проходили всі найважливіші державні акти: гетьманські універсали, відносини з царським урядом чи іноземними державами [30, с. 347]. Тому звичайно ж Савич не міг не скористатися можливістю підтвердити своє право на володіння Слоутом у самого царя. Згідно з положенням Глухівських статей 1669 року «російський цар

продовжував наділяти дворянство за заслуги по чолобитних гетьмана і старшини, а також грамотами на млини і села, дані гетьманом і старшиною за військові заслуги» [6, с. 20].

Більш того в нашому випадку зробити це необхідно було обов'язково. Якраз з 1712 року (часу, коли Савичу було надане “на кормленіє” наше село) гетьману заборонялось роздавати рангові землі козацькій старшині [4, с. 422; 6, с. 38].

В той же час царські вельможі (особливо ненаситним був царський фаворит князь Меншиков) могли вільно купляти землю, хутори чи млини на Лівобережжі.

Землі часто надавались старшині разом із селянами. Нові власники, особливо росіяни, у своїх маєтках використовували працю кріпосних селян, переведених сюди з інших маєтків. Дивлячись на них, місцева козацька старшина також прагнула закріпити за собою посполите населення, що проживало на її землях [103, с. 267]. Воно відбуває “послушенство”, яке з кожним роком все збільшувалось. Але кріпаками селяни все ж не були (до 1783 року). Якби їхнім власникам не хотілось зробити селян своєю власністю. Хоча все йшло до цього [13, с. 247; 19, с. 288].

Крім того, в 1712 році в Глухів був назначений постійний гарнізон з російських регулярних військ. Його утримання покладалось на плечі місцевих жителів: села обкладались військовими «раціонами і порціонами «константантами». До того ж, постійна повинність вже розповсюджувалась і на козаків [88, с. XXI – XXII].

З січня по серпень 1718 року в Москві і Петербурзі перебуває велика делегація в складі Івана Скоропадського, Семена Савича та інших урядовців, 200 козаків гетьманської варти. Головною метою поїздки стало весілля гетьманової доньки Уляни (1703–1733) з сином царевого улюбленця П. Толстого – Петра. Крім цього вирішується ряд інших питань. Зокрема, **21 травня 1718 р.** імператор Росії **Петро I (1672–1725)** царською жалувальною грамотою дарує гетьману великі маєтності у довічну власність [25, с. 49 - 51]. У цей день, вірогідно, Петро I затверджує монаршою грамотою передачу Слоута і Семену Савичу [10, с. 498].

Однозначно, він сприяв розширенню земельних володінь своїй сестрі та доньці. 7 червня 1718 року царською грамотою було підтверджено гетьманський універсал Івана Скоропадського, датований ще 8 березня 1715 року За служби військові, Савичів зять, чоловік сестри Марії Савівни, глухівський козак та бунчуковий товариш Кутневський Данило Герасимович (? – 1732) отримав право на с. Кривоносівку.

У 1717 році чоловік доньки С. Савича Марії Семенівни значний військовий товариш Чарниш-Борохович Роман Федорович (? – 1679 - ран. 1723) разом з *тестем генеральним писарем* виклопотали універсал на м. Лютенку, не враховуючи прав інших спадкоємців. А в зазначеному 1718 році з'явилась ще одна царська грамота на маєтност [54, с. 202, 396].

Як раз, 1718 року по всій Україні почалася епідемія чуми. Неврожаї, голод та антисанітарія привела до того, що два роки лютувала чума, що повторилась в 1737 році, й опустошила всі села та хутори [57, с. 10].

Савичі, як ми вже розповідали, були досить впливовими людьми в Україні. Однак навіть важливішим українським старшинам важко було боротись зі зростанням зазіхань російських вельмож на українську власність, що давала неабиякий дохід.

Весною 1722 року командуючий російського окупаційного війська в Україні генерал – лейтенант Де-Вейсбах звертається до Сенату з тим щоб підпорядкувати собі й маєтності тих, що служать в уряді писарства

Генерального. Спочатку 26 травня сенатори не подають необхідної інформації, якраз під час перебування гетьмана та його генеральних старшин в Москві.

Однак це не зупиняє російського воєначальника. Вже через три тижні він самовільно відбирає «при інших селах інших державців і господарство все в Куренському хуторі пана генерального писаря, власне, скотину та інше...» [29, с. 26-30]. Все це переписується і береться під охорону. Вже по приїзді до Глухова хворий гетьман Іван Скоропадський останнім своїм документом 2 липня підписує відповідний лист до Девейсбеха, щоб врятувати майно генерального писаря.

А вже наступного дня, практично не приходячи до розуму, помирає на 76-у році життя. При кончині Івана Скоропадського був присутній Семен Савич, а також майбутній гетьман Павло Полуботок, генеральний осавул Василь Якович Жураковський (? – 1730) та лубенський полковник Андрій Маркович [35, с. 17] (бл. 1674–1747).

Після кількадечних церемоній в столичному Глухові тіло гетьман Лівобережної України Івана Скоропадського понесли до його фамільного собору в Гамаліївці.

Поховальна процесія проходила 5 липня 1722 року також і через Слоут. *«...Як з міста вийшли, почали по валу бити із гармат і стріляти в місті, аж поки за всі підвірки відправаджено тіло,-* розповідає в своєму «Діаріуші, ілі Журналі» відомий мемуарист XVIII століття, довірена особа гетьмана **Микола Данилович Ханенко** (1693–1760). – *Потім із мар знято тіло, й поставлено під балдахіном, і помалу повезено, а солдати, що йшли піші, зупинилися. З сіл же, що лежали на тракті до Гамаліївки, виходили назустріч тілу процесіями священники і, співаючи погребовії церемонії, проводжали через села, яких два краєм, і Слоут, маєтність його милості, пана писаря військового генерального, переїхавши, ночували з тілом на болоті за Слоутом. З того*

становиська рано рушивши, наблизилися завчасно з тілом до Гамаліївки...» [29, с. 32].

Після довгої церемонії тіло лівобережного гетьмана було поховано в склепі, що в трапезній церкві. Після цього згадує вказаний автор: *«Цього числа (6 липня – автор) вночі превеликий дощ, град і з жорстокими блискавицями громи були, і цією бурею на тракті від Гамаліївки до Глухова хлуб у полі пошкодило»* [29, с. 33].

Ніби природа віщувала, що недобрі часи починаються для України і потім вже через декілька віків в радянські часи на цій території буде побудована в'язниця, що знаходиться тут і зараз.

Семена Савича в липні 1722 року перепризначають Генеральним писарем в уряді наказного гетьмана Павла Полуботка (бл. 1660–18. (29) грудня 1723). Це стає зрозумілим з огляду на те, що він був одружений з сестрою Павла Леонідовича, Тетяною Леонідівною [54, с. 323; 103, с. 272].

До речі, на його доньці **Олені Павлівні** (? – 23 січня 1745) був одружений з 1714 року не менш відомий представник нашого краю малоросійський генеральний підскарбій, автор 10-томного «Щоденника» **Яків Андрійович Маркович** (1696–1770), що перетворив Сварково в культурну Мекку. Він був сином генерального підскарбія Марковича Андрія Марковича (1674–1747), який в 1709–1714 рр. був глухівським сотником [54, с. 235; 93, с. 76; 97, с. 109].

Крім того новий гетьман покладався на досвід Семена Савича. Так 4 серпня 1722 року приїхавши надвечір до Глухова П. Полуботок «не їдучи до свого дому, спершу відвідав бутністю своєю його милість пана писаря генерального» [35, с. 17].

Але недовгим було самостійне правління українських урядовців. Колонізаторська політика Петра I не терпіла будь-якої самостійності. В 1721 році Російська держава проголошується імперією [89, с. 179].

Замість гетьманського правління в травні 1722 року (ще при житті І. Скоропадського) в Глухові з'являється **Перша Малоросійська колегія** на чолі із Степаном Вельяміновим. Метою створення колегії став захист населення українців від не правового суду, утисків козацької старшини і великих непорядків в генеральній канцелярії, говорилось в царському маніфесті [6, с. 41].

А через рік, 23 червня з'являється ще один імператорський наказ: *«Всем ведомо, что с Богдана Хмельницкого до Скоропадского все гетманы явились изменниками, от чего много потерпело государство Русское, особенно Малороссия, и потому надобно приискать в гетманы верного и надежного человека, а пока такой найдется, определено правительство, которому надлежит повиноваться и не докучать насчет гетманского выбора»* [45, с. 410].

Після такої інструкції імператора Петра Великого керманичі України гетьман Павло Полуботок, Генеральний писар **Семен Савич** та Генеральний суддя Іван Чорниш (?-1728) не тільки юридично, але й фактично залишили свої справи і уряди в Україні Малоросійській колегії та 13 червня виїхали з Глухова до столиці «у Санкт-Петербурзьку дорогу» [35, с. 38].

Прибувши 3 серпня до Петра I вони подали ще одну петицію на вибір нового гетьмана. Це дуже розгнівило імператора, але українці не відступали. З собою вони привезли копії 156 документів, які підтверджували незаконність оголошення малоросійської колегії та необхідності відновлення гетьманства. Звертались до всіх інстанцій: неодноразово до Сенату, в Колегію іноземних справ, звертались до високих царських вельмож [4, с. 430]. Та всі ці звертання були марними.

Розгніваний наполегливістю українців Петро Перший наказав у вересні 1723 року судити їх Таємною Канцелярією, звинувачуючи в державній зраді. Феофан Прокопович, що був тоді псковським єпископом, доповідав царю, що чернігівський полковник Павло Полуботок зустрічався з Пилипом Орликом [45, с. 328-329]. Після смерті Івана Мазепи він був проголошений українським гетьманом – головним ворогом Москви після війни з Швецією.

Почалися допити. Автор «Історії Русів» переповідає про те, що довелось витерпіти українським керманичам: *«Особа, що не призналася до вини, мусила витерпіти все те тортурами через три прийоми, або зміни, і різним знаряддям, а наостанку вогняним, себто розпеченою залізною шиною і розтопленою сіркою».*

Таким чином, коли Писар Генеральний Савич у тій Тайній Канцелярії запитуваний був самим Государем: *«Чи він знає про лихий замір товаришів його і земляків, які душили баранів?»*, а він відповідав на те *із звичайною тогочасною Малоросійською чемністю: «Не скажу Ваше ці!»*, то за тії слова, за тую чемність дістав з першого разу доброго поличника, а далі засуджений був на тортури...» [37, с. 286].

10 листопада 1723 року п'ятнадцять козацьких старшин на чолі з наказним гетьманом були заточені в колодки і відправлені до Петропавлівської фортеці. Залишились на волі тільки їх служники і, зокрема, семеро Семена Савича [45, с. 417].

Це був безпрецедентний крок російського імператора, - говорить відомий український історик Микола Аркас. - Були ув'язнені перші політичні в'язні в новій російській столиці. Павло Полуботок не витерпівши страждань, в першу чергу моральних, помер 18 (за новим стилем 29) грудня 1723 року [3, с. 308]. Після цього тортури припинились.

РОЗДІЛ II.

ІСТОРІЯ РОДУ САВИЧІВ ЗА НАСТУПНИХ ПОКОЛІНЬ У 1720-ТІ – 1770-ТІ РОКИ

2. 1. Погіршення становища українського суспільства в 1720-ті - 1740-ті роки

Імператор, який особисто допитував наказного гетьмана пережив його лише на 40 днів. Після смерті Петра Першого (28 січня 1725 р.) на чолі Російської держави стає його дружина імператриця **Катерина I Олексіївна (1725–1727)**.

Одним із перших своїх наказів, 4 лютого 1725 року, вона звільняє українських арештантів, що залишились в живих, з в'язниці. Але дозволяє жити лише в Санкт-Петербурзі.

Моральні стреси, фізичні страждання однозначно вплинули на здоров'я **Семена Савича**. Згідно джерел, вірогідніше всього, вже **навесні 1725 року він помирає**. Похований Семен Савич в Невському монастирі [4, с. 434].

Його дружина Тетяна Леонтіївна (сестра П. Полуботка) була похована в 1729 році в Глухові в родовому склепі на кладовищі біля **Михайлівської церкви**, яка, на жаль, не збереглась. Тут також ховали всіх близьких та далеких родичів родини Савичів: в 1723 році - онуку наказного гетьмана Павла Полуботка, Уляну Андріївну Полуботок, в 1730 році генерального осавула **Василя Яковича Жураковського** (?–1656–19.06. 1730) з сином своїм Петром та роком раніше, в 1729 році, його другу дружину доньку переяславського протопопа Марію Григорівну

Жураковську (?-12.12. 1729, в дівоцтві Максимович), в 1747 році – члена Генеральної канцелярії бригадира Івана Кіндратовича Шитика [6, с. 112; 42, с. 3; 65, с. 48;]. Ці прізвища були встановлені відомим українським істориком Дмитром Івановичем Дорошенко в кінці ХІХ століття по старим архівам та «Щоденниках» Якова Марковича [78, с. 245; 20, с. 40].

Нагадаємо, що Жураковський Василь Якович був сином ніжинського полковника, починав в 1686 році, як янпольський сотник (вдруге в 1695 р.). В 1701 році обирається глухівським городовим отаманом, а в 1704 р. - військовим товаришем. Із 1710 по 1724 роки обіймав посаду генерального осавула. 30 травня 1723 р. йому і генеральному бунчужному Якову Юхимовичу Лизогубу (1675-1749) було доручено «правління Малоросійское» від наказного гетьмана Павла Полуботка. В січні 1724 р. В. Жураховський був заарештований бригадиром Румянцевим в справі Полуботка і відправлений до Петербурга, де знаходився під арештом цілий рік. Звільнений з наказом жити в Петербурзі. З 1727 року мешкав в Москві. На початку 1728 р. був відпущений на батьківщину. Вперше одружився раніше 1686 р. з донькою генерального обозного Федорою Петрівною Забілою [54, с. 132, 214; 55, с. 105].

Другою дружиною Семена Савича була Мотря Хомівна Гнилозубівна-Пашковська [54].

Під час огляду траншеї під газ в 1999 році завідуючим відділом Державного історико-культурного заповідника в м. Глухів **Юрієм Коваленком** по провулку Поштовому було виявлено *залишки близько двох десятків поховань козацького кладовища Михайлівської церкви*. Поряд з траншеєю він заклав шурф 2 x 1,95 м, у якому виявив поховання періоду ХVІІІ століття в труні, але без речей. Похований чоловік - віком 20 - 25 років. Могила, глибиною від поверхні до дна всього 87 см, зорієнтована схід-захід, головою у західному напрямку, прорізала господарську яму з керамічними матеріалами ХІІ - ХІІІ ст. [43, с. 20-21].

Мурована церква святих архістратега Михайла та архістратега Гавриїла стояла на розі сучасних провулків Радянського і Поштового. Вона перетинала останній за 50 метрів від вулиці Ушинського у західному напрямку, - розповідає глухівський дослідник Володимир Юхимович Ткаченко [94, с. 32]. Зараз на цьому місці знаходиться двір так званого «чехословацького будинку» (№ 38 по сучасній вулиці Києво-Московській).

Багато що вказує на те, що Савичі перебували у родинних стосунках з людьми коштом яких будувався цей храм. Нагадаємо, його фундаторами були Стародубський полковник Михайло Миклашевський, значковий товариш Максим Жураховський, Глухівський сотник Василь Федорович Яловицький (керував сотнею в 1678 – 1680 роках) та пані Анастасія Рубанова.

Закладення церкви пройшло 9 вересня 1693 року [71, с. 65]. У цей час також тривало будівництво відомої і зараз Миколаївської церкви в Глухові. Її історія вже сягає більше трьох століть.

А Михайлівська церква, побудована в 1693–1694 роках артілью Матвія Єфимова на місці першої в Глухові дерев'яної церкви (також на честь Архангела Михаїла), проіснувала менше століття. Вона дуже постраждала від великої пожежі 1784 року [39, с. 277]. Через два роки імператорським указом її закрили і вона стояла пустою. Аж поки в 1791 році Катерина II наказала *«розібрати в Глухові Михайлівську церкву та Успенський собор дівочого монастиря... а материялы от церквей употребить в пользу Глуховского Троицкого собора»* [94, с. 41, 109].

Так уже в середині–кінці ХІХ століття були зтерті з лиця землі численні родинні склепи церковного кладовища [106, с. 123]. Хоча, згідно християнської традиції, на місці олтаря розібраного православного храму – святому місці - встановлювався пам'ятний хрест з огорожею або зводилась каплиця [40, с. 8].

Відомий дослідник нашої історії Олександр Лазаревський зазначав, що на час його відвідання Глухова «Троїцька Михайлівська церква була

давно розібрана: вона розміщалась біля валу к річці за куренем. Тепер це місце забудоване і важко дошукатись де саме церква знаходилась» [58, с. 432].

В червні 1901 року в журналі «Киевская старина» були опубліковані документи про археологічні розкопки на місці Михайлівської церкви: «при рытье фундамента для дома в этом месте в земле была найдена золотая серьга. К северу это кладбище оканчивается теперь крутым скатом, внизу которого находится наполовину вросший в землю кусок дикого камня, напоминающий собой как бы обломок могильной плиты. На самом скате... найден был золотой перстень с бирюзой» [42, с. 3].

Археологічні дослідження 2001 року і знайдені фрагменти плінфи свідчать, що на цьому місці в Глухові знаходився кам'яний давньоруський храм [63, с. 1].

Ми припускаємо, що після визволення українських старшин з в'язниці Петрова дружина Катерина І повернула їм все майно, відмінивши наказ свого попередника про конфіскацію всього рухомого і нерухомого майна, всіх маєтків та житлових будинків [37, с. 288]. Саме в таких умовах можна було виконати вже її наказ про будівництво будинків в Петербурзі своїм коштом [4, с. 434].

Тому після річного поневір'яння дружині та сину Семена Савича в лютому 1725 року було повернуто їх законне майно, включаючи і право володіння Слоутом.

Від так, після смерті Семена Савича Слоут, разом з іншими його маєтностями переходить до його сина, **Федора Семеновича Савича** [10, с. 23].

А статки та маєтки були дійсно великими. Підканцеляристом Яковом Смоляниновим та регістратором Іваном Ламакіним на виконання імператорського наказу Катерини II від 3 грудня 1725 року було проведено величезну роботу по дослідженню «коликое число в городе Батурине до разорения ево было дворов, фолварков, мелниц і протчи угодей...».

Так згідно цих даних, генеральний писар Семен Савич на 1723 рік володів в колишній гетьманській столиці такими людьми, що приносили йому прибутки:

- курянщиков можных грунтовых¹ – 13 душ;
- гетманских подданных мелников, которые имеют у себя по собственному своему камню² – 6 душ;
- процентьянгов³ – 4 души. Ще чотири процентіанти також працювали Семен Савич володів в селі Красне Батуринського монастиря [5, с. 67, 69].

На жаль, достеменно невідомо чи був таким багатим старший син Семена Савича Федір. У Семена Савича та Тетяни Леонтіївни Савичів було троє дітей. Найстарший Федір народився приблизно в 1691 році. Була ще донька Марія та наймолодший Григорій, що з'явився на світ в 1725 році [54, с. 322, 323, 396]. Тепер розкажемо про всіх по порядку.

Про життя **Федора Семеновича Савича** (бл. 1691–1750) при житті батька нічого не відомо. Можна лише передбачити, що після опали в яку потрапив його батько разом з іншими старшинами в нових умовах імперського наступу з боку Росії говорити про вдалу кар'єру вже не приходилось.

Однак в 1725 році він одержує звання *бунчукового товариша* [73, с. 298]. Це була група заможного козацтва, що виникла в 70-тих роках XVII століття. Вони виконували державну і військову службу, але були вилученими з-під влади сотенної і полкової старшини і

¹курянщики можные грунтовые – козаки, особисті слуги козацької старшини, звільнені від несення військової служби

²свои камни – жорна у млині

³процентьянты – вихідці з різних верств, які переходили у підданство до козацької старшини за умов їх звільнення від державних податків, іноді вони відбували військову службу.

підпорядковувались безпосередньо гетьману. Характерним явищем у середовищі бунчукових товаришів був принцип родової спадковості.

Бунчукове товариство виконувало доручення центральної влади – гетьмана, Генеральної Військової Канцелярії, брало участь у походах, командування окремими загонами, зустріч і супровід коронованих осіб, супровід гетьмана в поїздках, пишній почет при гетьмані, участь у судовому слідстві (з 1727 р. як асесори суду Генерального, інколи і в полкових судах), участь в судах комісарських (слідство на місці та ухвала рішення), праця в переписах («у ревізіях»), доручення дипломатичного характеру (участь у посольствах, ведення переговорів в XVII ст., у XVIII ст. гінці до Петербургу), участь у перекладі і зведенні правничих книг, складання інструкцій для комісарів, складання опису речей після смерті старшин різного рангу, збирання підвід для надсилання в різні місця, догляд за будівництвом і виправленням шляхів, догляд за гетьманськими маєтностями, догляд за поштою на окремих трактах, керування Похідною канцелярією гетьмана, роздача державної допомоги бідним та неімущим, засідателі Генеральної рахункової комісії, при розділі маєтностей (добр) померлих старшин та російських військових [54, с. 3-4].

За соціальним становищем товариство стояло вище рядових козаків, а в його середовищі виділявся прошарок *значних і старших*. «Епітети “старшого, меньшого” постійно супроводжували слово «товариство», - зазначала історик О. Єфименко, – “Старшое» становили переважно багаті, енергійні, освічені, досвідчені люди, із них вибирали посадових осіб, уряд».

Саме представники військового товариства могли претендувати на провідні посади у військово-адміністративних органах влади, оскільки їм належали ключові позиції в економічному й політичному житті суспільства. Вони поступово прибирали на себе права й привілеї шляхти, вважали себе соціальною елітою і запровадили термін «козацька старшина» [31, с. 303].

Згідно з «Ступеневим малоросійських воїнських по званню чинів порядок за гетьманом» люди з таким званням мали п'ятий ступеневий чин, хоча в понятті військового правління він ставав дев'ятим [7, с. 62-63]. Під юрисдикцією полковника перебували менш впливові люди – *«значкові товариші»* (9-й ступеневий чин та 29 у військовому правлінні).

Водночас залишався й термін – військове товариство. У другій половині XVII ст., як занотовано в «Малороссийском родословнике» В. Модзалевського, значна частина козацького товариства вживала такі терміни для визначення свого рангу: військовий товариш, знатний військовий товариш, значний товариш полку, значний товариш сотні, значний і заслужений військовий товариш, славетний і значний військовий товариш тощо. Як правило, це була привілейова частина козацтва, яка за соціальним статусом наближалася до полкової старшини і справляла вагомий вплив на вирішення військових і державних справ. Поступово терміни – військовий товариш і значний військовий товариш набули юридичного визнання, що зміцнювало політичні та правові позиції цієї категорії козацтва [62, с. XXIV; 73, с. 303-304].

Якраз в цей час, в 20-х роках XVIII століття виникає категорія «помічників військових товаришів». Вони підпорядковувались Генеральній військовій Канцелярії [102, с. 104-105]. На обслузі у значкових та бунчукових товаришів при клейнодах були козаки [104, с. 45].

У званні бунчуковий товариша Ф. Савич перебував з 1725 по 1750 рік. Універсал на це звання одержав 13 вересня 1735 року. В 1726 році крім того одержує звання військового товариша.

Перші бунчукові товариші з'явилися на початку XVIII століття. Вони походили із середовища військових товаришів. Представники козацької верхівки підпорядковувалися безпосередньо гетьману та перебували під його бунчуком, звідки й дістала назву бунчукові товариші. Перші бунчукові товариші почергово знаходилися біля гетьмана і виконували

його доручення, а під час військових походів слідували за ним під командуванням генерального бунчужного [73, с. 304].

У той час, як зазначав О. Шафонський, бунчукові товариші за статусом вважалися нижче військових товаришів [100, с. 111-112]. Однак з часом, будучи наближеними до гетьмана особами, бунчукові товариші перевищили ранг військових товаришів, що супроводжувалося наданням їм офіційного статусу й привілеїв, прирівняних до генеральної старшини та полковників. Із запровадженням звання і чину бунчукових товаришів більшість значних і знатних військових товаришів поповнили їх ряди [13, с. 246].

Статус військових товаришів зберігався й надалі. В другій половині XVIII ст. він був майже обов'язковою сходинкою для службового зростання синів генеральної та полкової старшини і бунчукових товаришів. Більшість вихідців із таких сімей приймали на військову службу з наданням чину військового товариша. Нерідко звання або чин військового товариша надавалися як підвищення по службі «за служби предков».

Головним обов'язком військового товариша була військова служба власний кошт. Насамперед їх залучали у військові походи. Крім того, військових товаришів залучали до різних комісій - лічильних, слідчих, межових, порубіжних, до купівлі для армії коней та волів, заготівлі провіанту та фуражу, в полкові канцелярії «в званні войсковых канцелярист» та «полковых канцелярист», для перекладу листів з польської та латинської мов, полковими комісарами – «в dopravке на обывателяхъ недоимочныхъ денегъ», індуктового збору, для нагляду за шляхами та поштовими трактами, за будівництвом Глухові та Батурині гетьманських резиденцій та виробничих споруд (як, наприклад Федір Федорович Савич), за спорудженням фортець, для обліку гербового паперу.

Проживали військові товариші, як правило, на території полку, підпорядковувалися Генеральній військовій канцелярії або Малоросійській колегії [73, с. 305-306].

У 1725 році Федір Семенович позиває у Сосницькій сотенній канцелярії козака с. Ляшківці Сосницької сотні Дмитра Татарина за побиття підданих. 1 листопада 1726 р. отримав указ Генеральної військової канцелярії про слідство у справі мешканки с. Жуклеве Понорницької сотні Гафії Павлової на довгогребельського гутника Павла Степанова за захоплення підвід з гутним склом і шкірами [54, с. 323].

Складається враження, що представник роду Савичів погрузає у майнових спорах і часто відвідує суди. Це, крім усього, свідчить, що Ф. Савич має правову освіту. Військові канцеляристи були насамперед юристами. «Вони не могли недооцінювати конституційних справ, - вважає Омелян Пріцак, - і не розуміти, що головним для тогочасної Малоросійської держави було впорядкування законодавства» [81, с. 64].

І як раз в умовах наступу на українські права і вольності єдиною можливістю заявити про себе залишалась правова діяльність.

Безперечно серед, тих хто розробляв протягом 1728–1743 років новий правовий кодекс *«Права, по которым судится малоросийский народ, сведенные в Глухове лета 1743»* був і Федір Савич.

Тобто, як ми вже зазначали, Савичі, користуючись багатством та майном нажитим засновниками роду, залишались впливовими людьми на рівні старшинських родів. Майновий стан бунчукового товариша залежав від нього самого, його батьків чи родичів. Військову службу він здійснював за свій кошт, використовуючи свою «козацьку» чи «шляхетську» землю, яку він тримав від батька, матері, діда чи тестя. Дружиною Ф. Савича була Настасія Петрівна N (бл. 1703 – ?) [54, с. 11, 323].

Правда, в 1725 році з подачі керівника Малоросійської колегії бригадира **Вельямінова** на всіх власників приватних маєтків Лівобережної України було накладено величезні податки. Але через два роки, коли в 1727 році, на трон замість імператриці Катерини II прийшов малолітній Петро II великі податки були скасовані, залишились тільки ті, які належало

збирати згідно з «пунктами Богдана Хмельницького» [9, с. 234-235]. А це замітно підвищило доходи Савичів.

Однак викликало і певні майнові проблеми. Протягом 1726–1736 рр. Федір Савич був вимушений вести **суперечку за ґрунти у с. Слоут Глухівської сотні з сином бунчукового товариша *Романом Михайловичем Білоцерківцем* (?–1700–1757–?), секунд-майором Кірасирського полку *Федором Юстом* та полтавським полковником *Василем Васильовичем Кочубеєм* (бл. 1680–1743), який був одружений на доньці гетьмана Лівобережної України Данила Павловича Апостола Настасії [54, с. 37, 190].**

Влітку 1729 року канцеляристи переїздили із села в село, з'ясовуючи коли засновано село та кому воно належало. Зібраний матеріал систематизувався, перевірявся в полку і вносився до книг. «Сказання» старожилів доповняли документальні матеріали, як то універсали та пожалування. Так виникли полкові книги Генерального слідства про маєтності.

В січні 1731 року з усієї Лівобережної України такі книги звезли до Глухова. Маєтності поділялись на шість розрядів: старшинські; одержані за заслуги, по грамотах і універсалах; ратушні; вільні; сумнівні та монастирські [41, с. 188].

В 1732 році **Федору Семеновичу Савичу** було підтверджено право володіння на 9 убогих підданих у с. Гута Будиська, а також 24 убогих в д. Дегтярівка Волинської сотні.

2 лютого 1733 року значковий товариш Стародубського полку Кровницький Роман (? – 1735 – 1737 – ?). продав Федору Савичу за 100 карбованців в Стародубі двір. Р. Кровницький був кривецьким «господарем» Савича.

В 1736 р. Федір Семенович отримав двір у сл. Веригінська Глухівської сотні, 1 двір підсусідків у м. Бахмач та приїжджий двір у с. Плачики Батуринської сотні. Станом на 1738 р. наш герой володів 14 хатами посполитих с. Загоровки Борзнянської сотні, приїжджим двором

і шинком у с. В. Загоровці Борзнянської сотні, а також приїжджими дворами у Батурині та у с. Пальчиках. Однак самі значні володіння Ф. Савича були у с. Слоуті (або як говорили в той час Слоути) Глухівської сотні - **43 двори посполитих та 14 підсусідських.**

Під 1739 роком зазначається про володіння в Сосницькій сотні Чернігівського полку, у хуторі Довгій Греблі Волинської сотні два двори посполитих. Крім того, в 1740 році бунчук-товариш мав шинок та 4 двори посполитих у с. Довгій Греблі Волинської сотні, а також 4 двори посполитих у селі Рудня.

За наступні три роки Ф. Савич збільшує кількість дворів посполитих у с. Довга Гребля до дев'яти. До того ж він цього ж року заволодів у с. Рудні Сосницької сотні 5 посполитими дворами. А в 1747 році з'явився ще й приїжджий двір у с. Довга Гребля. Мав він приїжджий двір і в хуторі Рудні, а також у хутір степу Бахмацької сотні на дві хати. Жили в них наймані Іван Журавель і Кіндрат Мовчан.

В зазначені роки Федір Семенович мешкає у с. Медвежому. Височайшою грамотою Петра I в 1718 році було підтверджено жалування по гетьманським універсалам села Ведмеже генеральному писарю Семену Савичу «за службу» [54, с. 322].

Нині це село Ведмеже Рогинської сільської ради в Роменському районі Сумської області. Станом на 2001 рік в ньому мешкало 603 жителів. Село знаходиться на лівому березі річки Ромен. По селу протікають струмки, що пересихають із запрудами, навколо села багато іригаційних каналів.

Також мали у цьому селі володіння інші Савичі. Так у значкового товариша Лубенського полку Федора Васильовича Савича (1720 – 1763 – ?) у с. Ведмежому був житловий двір та три двори малоґрунтових немогучих, 9 тяглих та 3 піших убогих посполитих. У 1747 р. у с. Ведмежому підданих убогих було вже 15 дворів на 17 хат та 10 піших підсусідків та житловий двір, 15 дворів найманих людей та 2 шинки. У 1752 р. разом з

братом Петром мали суперечку за ліс з козаками Савченком Андрієм, Семком Стефаном та іншими. 1757 р. не допустив бунчукового товариша Павла Ласкевича будувати млин на р. Ромні [54, с. 323].

Середньою донькою генерального писаря, як ми вже зазначали, була **Марія Семенівна Савич**. Вона була одружена з ***Чарниш -Бороховичем Романом Федоровичем*** (?–1679-ран. 1723) – значним військовим товаришем (1709–1718). наказним полковником полтавським (1711), полковим осавулом гадяцьким, бунчуковим товаришем. У 1717 р. разом з тестем генеральним писарем виклопотали універсал на м. Лютенку, не враховуючи прав інших спадкоємців. У 1718 р. отримав царську грамоту на маєтності [54, с. 46, 396]. В їх шлюбі дітей не було. В другому шлюбі (з лютого 1724 року) Марія була одружена з відставним майором Юрієм Федоровичем Єропкіним. 1744 р. за нею числився спадок чоловіка 185 димів⁴ і 5 кол [64, с. 86].

Зупинимось ширше на **ролі жінки в роді Савичів**.

Стосовно статусу жінки на Гетьманщині існують протилежні думки. Ф. Уманець вважав, що «условия тогдашней жизни создали небывалую самостоятельность женщины. (...) на каждом шагу встречаются сильные женские характеры и факты, указывающие на их общественное значение». Йому заперечував О. Лазаревський: «Женщин с общественным значением тут вовсе не видится. Из исторических памятников XVIII и XVIII вв. (преимущественно из «тестаментов») можно сделать одно заключение о тогдашней малорусской женщине, что в семье она занимала почетнокак домоправительница» [59, с. 56].

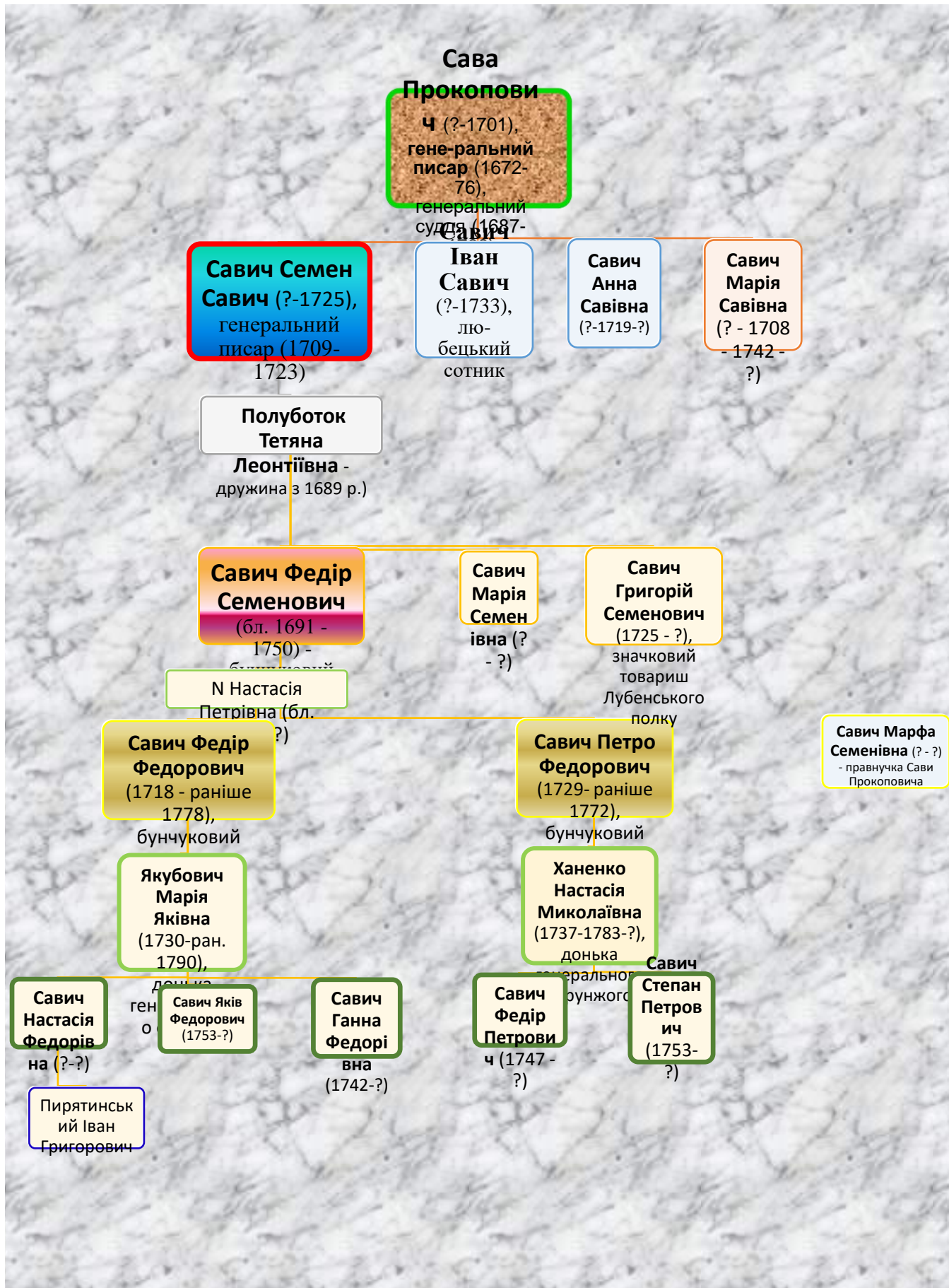
Наймолодший син **Григорій Семенович Савич** народився в 1725 році. Службу він розпочав 1 вересня 1747 року Через два роки - 4 жовтня 1749-го він став **значковим товаришем Лубенського полку**.

⁴Дим – це заселена підданими оселя, з якої власник поселення сплачував фіксований податок. Середнє число мешканців одного диму у волинському селі чи невеликому містечку складало в середньому 10 душ.

З 23 вересня 1779 р. - військовий товариш. Був при Германландському і Борисоглібському драгунських полках за полкового комісара [54, с. 322].

Очевидно, це він був одружений на доньці Стародубського полковника (1709-1719) Жоравки Лук'яна Івановича. Її ім'я не відоме [65, с. 43].

Генеалогія роду Савичів

2. 2. Досягнення представників роду Савичів у 1750-х - 1770-х роках

Справу Генерального писаря гідно продовжували онуки. Вони поєднали рід Савичів з не менш відомими прізвищами Ханенків та Якубовичів. У **Федора Семеновича** з дружиною Настасією Петрівною (бл. 1703 - ?) було два сина Федір (? - 1768 – ран. 1778) та Петро (1729 - ран. 1772).

Старший Федір Федорович народився в 1718 році в селі Ведмеже на Роменщині. Універсалом від 2 травня 1750 р. за служби прадіда, діда і батька (прадід Сава Прокопович – писар суду генерального, потім суддя генеральний, дід Семен Савич – теж писар генеральний до смерті, батько Федір Савич – бунчуковий товариш) спільно з братом Федоромотримав чин бунчукового товариша. Був присутній у Генеральному військовому суді. Абшитований в 1768 р.

Він вдало одружився на донці генерального осавула Марії Яківні Якубович (1730 – 1778 – ран. 1790). **Якубович Яків Дем'янович** (? – жовтень 1758) – у **1741 році** генерал-аншеф і лейб-гвардії підполковник Кейт запропонував Генеральній військовій канцелярії призначити його з бунчукового товариша **генеральним осавулом** на місце померлого Мануйловича. 14 січня 1741 року він приніс присягу.

Брат Марії Яківни Савич Якубович Андрій Якович (1744 – ?) був хрещеником імператриці Єлизавети Петрівни. Він, як і брат *Якубович Дем'ян Якович* (1747 – ?), служив в лейб-гвардії Ізмайловського полку [54, с. 323, 425; 56, с. 2].

Молодший син - Савич Петро Федорович (14 травня 1729 – 1761 – раніше 1772) служив з грудня 1747 до 1749 рр. при Генеральній військовій

канцелярії, з березня 1749 р. був військовим канцеляристом. 2 травня 1750 року отримав звання бунчукового товариша.

Спочатку служив у Лубенському полку, а потім перейшов до Стародубського. У 1751 р. супроводжував гетьмана Кирила Розумовського в Глухів.

У 1754 році призначений в Ніжинський полк за недоїмки по військових відкупках. У 1757 р. призначений в слідчу комісію по скарзі польської сторони ржищівського управителя на бунчукового товариша Василя Гудовича і військового канцеляриста Івана Березовського проспірни землі.

В 1757 році вдало одружився на донці генерального хорунжого **Настасії Миколаївні Ханенко** (1737–1783 – ?) [54, с. 322-323]. Нагадаємо, що **Ханенко Микола Данилович** (30.11.1690 - 27.01.1760) був визначним політичним і державним діячем Гетьманщини, дипломатом та мемуаристом. Навчався в Київській Академії та у Львові. З 1710 р. перебував на військовій службі. Був довіреною особою гетьманів І. Скоропадського та П. Полуботка. У травні 1723 р. Павло Полуботок послав Ханенка та Семена Савича у складі депутації («от всего малорусского народа») до Петербурга домагатися дозволу на обрання гетьмана. За наказом Петра I разом з П. Полуботком ув'язнений у Петропавлівській фортеці. У 1726 році Ханенко повернувся в Україну. У 1727-38 рр. обіймав посаду стародубського полкового судді, згодом був обозним Стародубського полку. У 1735-1739 роках брав участь у російсько-турецькій війні у Криму як наказний стародубський полковник. За військові заслуги в 1738 р. призначений генеральним бунчужним, в 1740 р. - членом Генерального суду. З 1741 року - генеральний хорунжий.

Микола Ханенко працював у «Комиссии перевода и овода правных книг малороссийских» - кодифікаційній комісії для складання кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ». За гетьманування

Кирила Розумовського був одним з керівників Генеральної військової канцелярії.

Ханенко залишив листування зі своїм братом Василем (частина опублікована в 1852). Відомими є «Щоденники», що охоплюють події 1719-1754 рр., - цінне джерело з історії України першої половини XVIII століття.

Його батько - Данило Ханенко (? - пізніше 1695) був наказним лубенським полковником, а прадід - Михайло Степанович Ханенко (бл. 1620 - пізніше 1680) був гетьманом Правобережної України в 1669-1674 роках [34, с. 1007].

Микола Ханенко зазначав в своєму «Щоденнику», що 8 жовтня 1752 року він «обѣдалъ въ Слоутѣ, а около вечерень прибылъ въ Глуховъ». Вірогідно, 59-річний генеральний хорунжий так довго міг гостити у свого родича Федора Федоровича Савича – брата 23-річного зятя Петра Савича. Хоча тут же в «Щоденнику...» зазначає, що 16 жовтня цього ж 1752 року «писаль до зятя **Савича и до дочерѣ Настусѣ...**» Взагалі М. Ханенко дуже активно листувався із рідними. Так 29 листопада він «отписаль къ зятю Петру Савичу, чтобъ пріездилъ до Глухова за два или три дни передъ Николаемъ». І вже скоро, ввечері 5 грудня, до Глухова приїхали Петро Савич з дружиною Настусею, як її називав батько.

Весь день, 6 грудня «...многіе у мене обѣдали изъ бунчуковыхъ и другихъ, а вечеромъ были архіерей чернѣговскій зъ Якубовичемъ, обозный генералный Кочубей зъ Тарнавскимъ.

7. Обѣдали я и зять **Савичъ** зъ Настусею у Якубовича, а вечеромъ всѣ были у архіерея чернѣговского, которій и говорилъ о сѣнѣ, забранномъ въ Комань...» Так неспішно тривало життя козацької старшини у XVIII столітті.

З січня 1753 року до М. Ханенка завітали родичі: «у насъ обѣдалъ Якубовичъ зъ зятемъ своимъ **Федоромъ Савичемъ** и дочерью своею **Марією...**». З розповідей М. Ханенка також стає відомо, що зять та донька

жили у с. Ведмеже: «послѣ обѣда (13 лютого 1753 року – Авт.) отъехали зять Савичъ и дочь Настуся до Ведмежого».

Дуже цінна інформація про погоду кінця квітня, що застала автора «Щоденника» під Слоутом 30 квітня «...я, отобѣдавъ, поехалъ (з Новгород-Сіверського – Авт.) при великой снѣжной, дождевой и вѣтренной непогодѣ и мало отдохнувъ конямъ въ Локоткахъ, какъ оттоль поехалъ, то подѣ Слоутомъ встрѣтилъ едучого зъ Глухова асаула генерального Петра Валкевича, самъ-же, прибывъ въ Слоутъ, тамъ ночоваль. 1. Оттоль послѣ службы Божой отъехавъ, прибылъ до Глухова на обѣдню». Рівно через місяць 30 травня М. Ханенко знову був у нашому селі: «...я вечеромъ отъехалъ-же зъ Глухова къ Богдановцѣ присланными отъ жены лошадами и ночеваль за Слоутомъ въ полѣ. Юнь.1. Зъ ночлѣгу свѣтомъ поехалъ, прибылъ до Богдановки въ 8-мъ часу предѣ подудпемъ...» [34, с. 1007].

Також він ночував у селі Слоут 24 липня 1753 року по дорозі на Новгород-Сіверський. Також обідав у Слоуті 16 листопада цього ж року по дорозі на Москву.

Дружиною Микола Ханенка була Уляна Петрівна Корецька (28.07.1715-29.12.1775). Вони одружились в 1728 році [65, с. 444].

Настасія Миколаївна Савич проживала у с. Довгалівці Срібнянської сотні Прилуцького полку, де мала 30 хат підданих. Разом з Петром Федоровичем виховала двох **синів Федора (1747–?) та Степан (1753–?)**, які в 1779 році служили в Угорському гусарському полку.

В 1761 році Петро Федорович Савич три місяці знаходився у Глухові при гетьмані К. Розумовському.

Мав у Стародубі двір: 1 хату господаря, при ній кімнату прибудовану, 2 комори. В ній жив посполитий. Двір на місці шляхетському дістався від предків у спадок. Володів хутором Жигалкою у Новоміській сотні поблизу с. Білого Колодязя, де мав плотину з млином на р. Вепринці, винокурню, приїжджий дім і 13 дворів підданих. У його володінні також с. Кривець

Топальської сотні, де він проживав, млин, 64 двори підданих [64, с. 322-323].

Правнучкою генерального судді Сави Прокоповича була також **Марфа Савич**. Невідомо чия вона донька Федора, Марія чи Григорія Семеновичів. Вона була дружиною *Зарудного Василя Федоровича* (?-1760-1784-?) – військового товариша (з 1760 року) та дворянського засідателя Глинського повітового суду (з 1784 року).

Марфа Савич володіла частинами сіл Кудровка і Довгалевка.

У них 7 січня 1797 року в м. Глинськ Роменського повіту народився син Антон. 31 грудня 1803 року він в службі в Конотопському нижньому земському суді. Рівно через рік – губернський реєстратор. А 31 грудня 1810 року – колезький реєстратор, звільнений 31 червня 1812 року.

Під час Вітчизняної війни Зарудний Антон Васильович був обраний сотенним товаришем в земському ополченні Роменського повіту в 1812-1815 роках. В 1832-1835 роках працював депутатом Полтавського дворянського депутатського зібрання.

Зарудний А.В. – великий землевласник, володів в 1841 році 80 душами та 400 десятинами землі в Полтавській губернії. Через дев'ять років в 1850 р. – у нього було вже родових 93 душі та 7 душ «благоприобретенных» але 320 десятин землі у Роменському повіті.

Був одружений на Олександрі. У них народився син Антон Антонович 25 грудня 1827 року в м. Глинськ Роменського повіту. Останній не залишив по собі спадкоємців [65, с. 129, 130, 133].

Втім повернемося до життя та діяльності **Федора Федоровича Савича**. Він **уславив себе як відомий архітектор**. Його вчителем був Андрій Васильович Квасов, що сформував першу українську школу архітектури. Глухівський дослідник Валерій Белашов називає її Глухівською [6, с. 67].

У 1766 році Савич навчався у А. В. Квасова [90, с. 4].

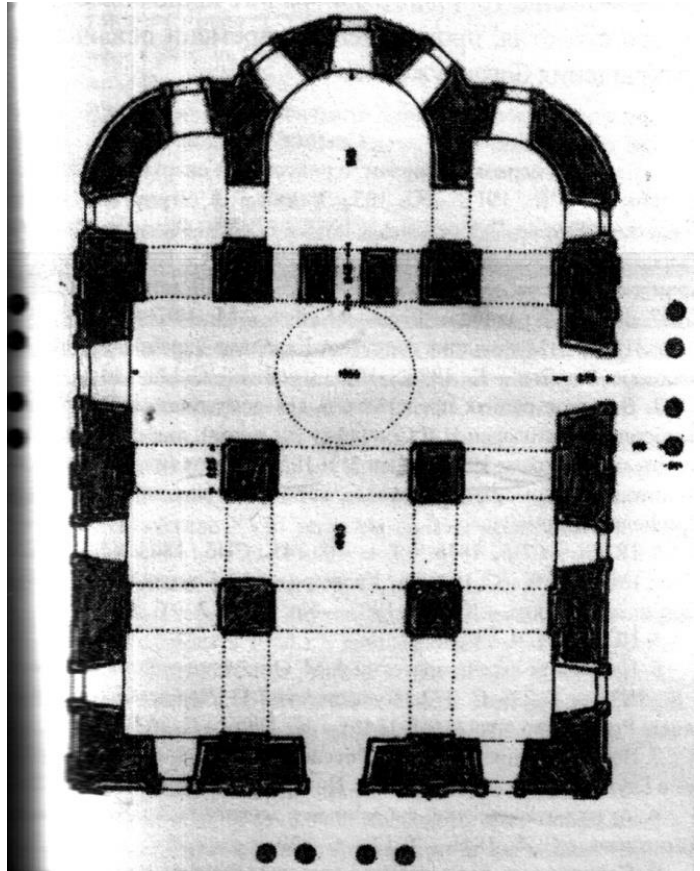
Першим його творінням, правда в співавторстві з своїм вчителем та М. Мостипановим, став величний Троїцький собор в Глухові **(ФОТО)**. На жаль радянська номенклатура його не вберегла для нащадків. Тепер на його місці знаходиться автовокзал та чотирьохповерховий будинок по вулиці Терещенків. Трагічною була й історія його будівництва.

Договір на будівництво було підписано ще в 1720 році. Але зводити його почали лише через 24 роки. Час втрачався через брак коштів. Адже собор, що задумувався як головний, в столиці Лівобережної України мав надвеликі розміри: *«должина той церкви межи стен 15 сажен трехаршинных, ширина межи стен 7 сажен трехаршинных; вышина от фундаменту до свода сажен 9... А чертеж и пропорцию, як*

соизволит г. гетман... (тобто Іван Скоропадський – Авт.) А за вышеописанное строение церкви взятии 750 рублей».

В нашій метричній системі це означає, що висота храму сягала більш як 19 метрів, довжина майже 32 метри і ширина близько 15 метрів [6, с. 111].

Але справа довгий час не рухалась. Будівництво починалось і зупинялось. В 1744 році вирішили розширити собор [95, с. 118]. Але через чотири роки в пожежі погоріли всі дерев'яні риштування та кріплення. Через це впали на підлогу аркади й склепіння. Два роки ніхто нічого не робив.

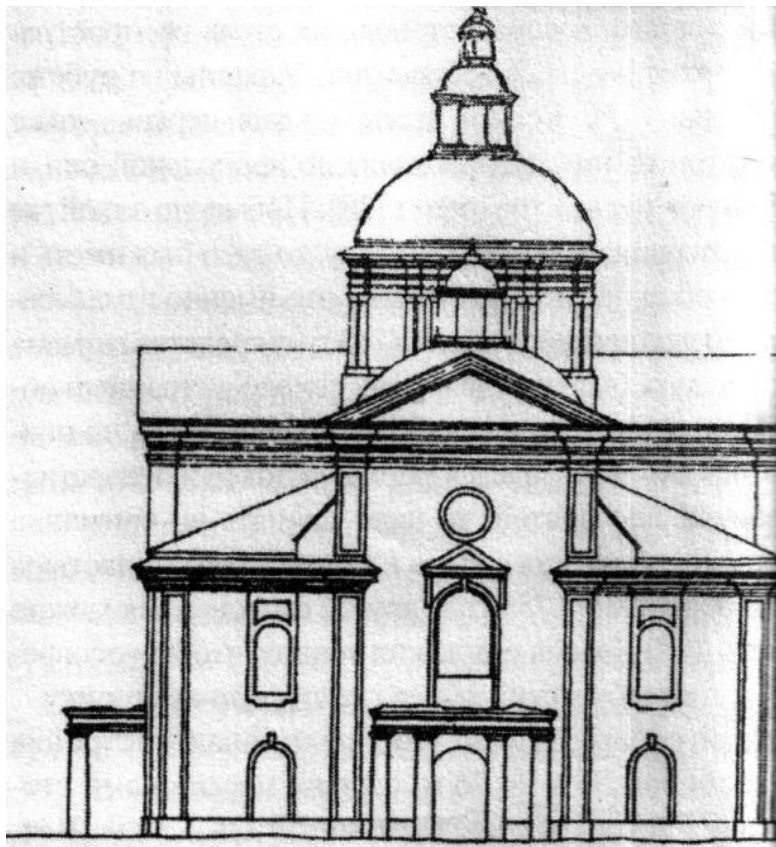
При цьому виникало багато проблем. В 1759 році при зведенні зводів і куполів на собор впала дзвіниця і розколола його навпіл [6, с. 111]. На довгий час будівництво було зупинено.

В 1765 році вже при Петру Олександровичу Румянцеву-Задунайському (1725 - 1796) з'являється відомий архітектор Андрій Васильович Квасов. Він склав план та визначив потрібну кількість матеріалів на завершення робіт. Хоча в Глухів бував рідко, розриваючись між Батурином і Козельцем та іншими містами України.

Тому будівництво велета повільно рухалось. До того ж, наприкінці 1772 року А. Квасов захворів і через деякий час помер. **Керувати будівництвом Троїцького собору починає Федір Савич, який повинен був закінчити будівництво «по имеющомуся на то плану» [99, арк. 3].**

Однак він всіляко відмовляється від керівництва будівництвом. Очевидно, головною причиною такої невпевненості була молодість архітектора. Тому 17 березня 1778 року Румянцев наказує запросити до Глухова російського архітектора Олексія Гавриловича Яновського (1739 - ?). Він зобов'язався добудувати генерал-губернаторський будинок та Троїцький собор, складати плани та фасади всіх казенних кам'яних та дерев'яних, що мали бути побудовані на Україні, та наглядати за казенними цегляними заводами в Глухові. В цій роботі йому допомагав учень архітектури **Федір Савич** [84, с. 4].

Будівництво йшло повільно, не вистачало матеріалу. Багато втрат принесла друга велика пожежа, що сталась в 1784 році. Знову погоріли всі дерев'яні кріплення та риштування. А від так знову впало склепіння і

постраждало склепіння. Роботу треба було проводити знову.

Склалась так доля, що Федору Федоровичу довелось докласти своїх рук до руйнування церкви де була похована його бабуся та близькі родичі, про що ми говорили раніше. Цегла з родової усипальниці Савичів Михайлівської церкви пішла на добудову

Троїцького собору [6, с. 111].

На рубежі століть величому будівництву вже нестоличного Глухова стали допомагати російські імператори. В 1791 році 10 тисяч рублів надала Катерина II, а в 1800 році царський уряд направив в Глухів ще 13 тисяч

рублів, що пішли на оздоблювальні роботи та благоустрій території [94, с. 41].

В решті решт в 1799 році собор було освячено. Будівництво тривало майже століття. Хоча собор проіснував не набагато більше.

Висока чотирьохярусна дзвіниця була знесена ще при першій хвилі боротьби з релігією в 1930 році. Собор простояв трохи більше. А в травні – на початку червня 1962 року, за рішенням обласної та міської влади собор протягом декількох днів було підірвано [6, с. 112; 36, с. 79]. Не допомогло навіть звернення відомого українського поета Максима Рильського.

Собор довго не піддавався свої руйнівникам ХХ століття. За обміром В. Мойсеєнка та Н. Новаківської, що проводився в 1950 році розміри собору сягали 25 та 35 метрів, з масивними стінами завтовшки 2,35 метри. Головний собор Глухова сягав в висоту 36 метрів [94, с. 41, 42].

В 1766 році за проектом А. Квасова почалось зведення будинку Малоросійської колегії – службової резиденції генерал-губернатора Румянцева. Його сучасники ще називали восьмим дивом світу.

Центральна частина будинку сягала довжини 113 метрів, що навіть трохи більше довжини сучасної глухівської стометрівки де він і був розташований приблизно на місці будівлі сучасного професійно-педагогічного коледжу Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка та центрального гастроному. Дві бокові частини цього будинку мали довжину 49 та ширину 15 метрів кожна [6, с. 68].

Федір Савич брав участь у розробці проєкту і сам безпосередньо керував внутрішнім оформленням будівлі, яка складалась з 250 кімнат. Корпус колегії був двоповерховим, П-подібним у плані, з триповерховою центральною частиною. Опоряджувальні роботи під керівництвом Федора Савича тривали до 1782 року [9, с. 261; 90, с. 4].

Вдало поєднуючи архітектуру класицизму і бароко, споруда

справляла величезне враження. Але вже скоро вона загинула в страшній пожежі 1784 року [94, с. 45].

Найбільш повний художній опис зовнішнього вигляду Малоросійської колегії дав уродженець містечка Вороніж Глухівського повіту, видатний український письменник, історик, фольклорист і етнограф **Пантелеймон Олександрович Куліш** (1819 - 1897). У творі «Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад» (1842) він писав *«Над глибокими нішами, - в яких поважно розставлені були величезні Міневри, Феміди, Марси, стародавні оратори й філософи, по сусідству з вусатими гетьманами в довгих жупанах і широких горностаєвих мантіях, - красувались в різноманітних групах малоросійські військові клейноди, перемішані з купідоновими луками і колчанами, з лірами Аполлона і Меркурійовими жезлами... В інших місцях - стародавні мечі з пташиною голівкою на держалні, довгі мушкети та бойові клепа козацькі в лаврах стояли обіч з грецькою арфою, бичачою головою та тризубцем*

Нептуна (чи б пак державного символу України – автор), завітчані й перевиті силою квітів серед яких український соняшник був на першому місці. Тут нічого не було забуто: вибагливий український архітектор вирішив збудувати будинок усім землякам своїм на диво й виснажив усю свою винахідливість, щоб його прикрасити. Прапори, бунчуки, шаблі, римські шоломи, козацькі шапки, панцирі, ковші, змії, винизані гостряками булави, птахи, півмісяць і зірки вінчали капітелі колон і пілястр, оточували вікна, висіли фестонами, спліталися в гірляндах, повзли по карнизу і під карнизом. Два запорожці з довгими чубами (на головному фронтоні) тримали величезний щит, на якому був герб України - козак з усією зброєю і в заломленій набакир шапці. Але все це було розташоване з таким пречудесним смаком, з такою неочікуваною сміливістю і дикою строкатістю, що не хочеться вірити, щоб чиясь голова трудилася над сортуванням цих елементів...» [47, с. 4].

Проте, на думку відомого знавця українського бароко Ф. Ернста, цей опис стосується будинку першої Малоросійської колегії.

Також видатним архітектурним творінням О. Квасова стала садово-паркова резиденція президента П. Рум'янцева, створена у 1767- 1768 рр. Вона розташовувалась на правому березі озера Чернеча гребля. Це був перший відомий в Україні, створений на засадах класицистичної регулярності палацово-парковий ансамбль [6, с. 69].

Частина одного із палацових флігелів збереглася до нашого часу. До ансамблю також входили численні прибудови, церква Різдва Богородиці, яка стояла на невеликому узвишші, оранжереї, парки, басейни, канали з укріпленими берегами і пристанню. Садово-паркова резиденція була найкрасивішою частиною міста.

Федір Федорович Савич разом з Марією Яківною Якубович залишили по собі трьох дітей – двох дівчат Настасію і Ганну та сина Якова (9 жовтня 1753 - ?).

Відомий мемуарист Микола Ханенко у своєму відомому «Щоденнику...» зазначав, що «15 октоврія (1753 року-Авт.) ...у г. Якубовича обѣдалъ зъ Гудовичемъ, которому вѣдомость пришла, что внукъ ему отъ дочери его, а Федора Савича жены, родился сего мѣсяця 9-го числа, Яковъ...» [20, с. 39-40].

Савич Настасія Федорівна була одружена з *Пирятинським Григорієм Васильовичем* (1765–?) – військовим товаришем (1782), абшитований військовий товариш (? –1788–1790–?), який не мав підданих. У них народився **син Іван**.

Савич Ганна Федорівна (1742 – ?) була одружена в 1767 році з *Полетикою Андрієм Андрійовичем* (1740 – 1788 – ?). Він розпочав в 1758 році службу військовим канцеляристом ГВК. 12 листопада 1763 року став військовим товаришем, а 28 вересня 1767 р. - бунчуковим товаришем у Лубенському полку. Мав 320 підданих у одному місті, одному селі та 4 хуторах [54, с. 285, 293].

На цьому, звичайно ж, рід Савичів не закінчується. **Фамільний архів Савичів** зберігався в с. Писарівка на Сумщині; м. Богодухів Золотоноського повіту Полтавської губернії. Вміст: універсали, купчі, інші фамільні акти 1657-1711 років. У складі архіву перебували папери Н. Каленика (Калениченка). **Частина документів щодо с. Слоути потрапила до архіву фон дер Бригена** [58, с. 325-326; 75].

Бунчукові товариші стали *прем'єр-майорами*, а ті, хто перейшов на статську службу – колезькими радниками чи *колезькими асесорами*. Військові товариші, які залишалися на службі і звільнені стали *корнетами*, а ті, хто перейшов на статську службу, одержали посади *титулярних радників або губернських секретарів*. Переважна більшість бунчукових, військових і значкових товаришів володіла значними маєтностями та чисельними кріпаками, що надавало їм можливість переключатися на розвиток приватних господарств та відстоювати свої права на дворянство.

Значкові товариші, які залишалися на військовій службі були перейменовані, відповідно, на *унтер-офіцерів* [73, с. 310].

Здатність роду Савичів підтверджує наявність свого **фамільного герба**, затвердженого в 1797 році Маніфестом Павла I «Про впорядкування та видання Загального гербовника дворянських родів» [62, с. XXIV]. Герб мав традиційне оформлення. На щиті, який має голубе поле зображено срібний хрест, а під ним золотий місяць рогом вверх, знизу зложено навхрест срібна шабля і стріла гострим кінцем вниз.

Щит увінчаний дворянським шоломом і короною, на поверхні якої видна в латах рука з шаблею. Наміт на щиті голубий, підкладений сріблом.

Подібне зображення мала й печатка Савичів. Крім нашоломника, в якому знаходились три страусових перини. Навколо вигравировано букви: **ССПВЕЦПВЗЕ**, що означало: «*Семень Савичь, писар войска Его Царскаго Пресвѣтлаго Величества Запорожскаго Енеральний*» [62, с. 157-158].

Однак становище селян і козаків на Україні, а також і в Слоуті, з кожним роком погіршувалось. Зокрема, відомий історик Лівобережної України Олександр Лазаревський, вказує, що «...*Савич захватил все слоутские озера и издевался над казаками*» [58, с. 498]. Крім цього завжди вистачало охочих пошукати кращої долі в інших краях.

Яків Маркевич в своєму відомому щоденнику «Діаріуші» за 8 квітня 1740 року робить дуже характерний запис: «*Присланный от князя Урусова капитан для закликання на слободу, в новозаведенный на башкирской степи город Оренбург, многие из Глуховской сотни попринимались, особенно из сел Слоута, Некрасова и Обложек, не только посполитых, но и казаков, которые туда ити своею волею записались*» [13, с. 245].

В 1730–1740 роках в Глухові формувались загони козаків, серед яких були і слоутські. Вони направлялись для спорудження фортифікаційних споруд на півдні нашої держави. Адже необхідно було укріплювати південні кордони від нападу турків і татар [48, с. 3].

На цих важких роботах гинуло багато людей. Про їх поневіряння навіть говориться в історичній пісні «У Глухові у городі». До того ж, те що було чи не найбільшою гордістю Слоута стало для його жителів справжнім лихом. Від самого заснування села ними безспірно користувались слоутські козаки.

Але в 1754 році Федір Федорович Савич звертається до Генеральної канцелярії з скаргою на козаків про захоплення одного з ставків, стверджуючи, що дідівська грамота 1718 року охоплює собою і цей ставок. По цій скарзі Канцелярія вчинила ухвалу надіслати в сотенну канцелярію (тобто Глухівську місцеву адміністративну одиницю) ордер *«если так есть, как проситель показывает, то казакам слоутским запретить ловить рыбу в том озере»* [58, с. 498].

Якраз, в цьому ж 1754 році, відбувається розподіл майна між братами Савичами – Федором та Петром Федоровичами - бунчуковими товаришами. Розподіл майна проводили бунчуковий товариш (в 1754-1767 рр.) Губчиц Федір Іванович та Хмелівський сотник Шкляревич Опанас [64, с. 344].

Після того як Савичі подарували тодішньому *глухівському сотнику Дем'яну Олексійовичу Туранському*(1697–1763-раніше 1773, сотник в 1740–1761 роках, випускник Києво-Могилянської академії в 1816 році) буланого коня за 20 карбованців сотенна канцелярія без розслідування правильності скарги надсилає в Слоут свого посланця для взяття від козаків підписки щоб вони до того ставка не підступали.

Знаючи марність такої справи посланець *«не призывая казаков, снял с принуждения подписку с атамана тогда бывшего Говоруна, и на той подписке дячку велел подписаться за казаков, про которую подписку они, казаки, и до сего не ведали и ловлю рыбы беспрепятственно имели»* [58, с. 498].

До того ж Д. Туранський був близьким родичем Савичів. У 1731 - 1735 роках він був одружений на своїй рідній племінниці Меланії Василівні Савич [54, с. 379].

В разі відмови Якубович (тесть Федора Савича) погрожував бити Говоруна “серед мосту в Глухове киями”. Після цього це зобов’язання протягом 15 років зберігалось в таємниці від козаків, бо Савичі побоювались їх обурення [55, с. 2].

Говорун був Слоутським сільським отаманом. За козацькими звичаями як і гетьмана його обирали більшістю жителів на відповідній раді [6, с. 32]. Хоча як бачимо до думки громади вельможі вже майже не прислухались.

В 1760 році за правління останнього гетьмана України Кирила Розумовського (1750–1764) посполитим селянам дозволялось переходити на нове місце лише за письмовою згодою попереднього власника. Котрий за таке рішення отримував селянське майно [78, с. 178]. В 1763 році прообраз кріпацтва був закріплений царським указом Катерини II Олексіївна (1762-1796).

З цього часу майже зовсім зникають вільні поселення. Вони перетворюються у власність нових поміщиків. Головним становиться визиск з землі, а для цього необхідно було збільшувати територію володіння. Тепер було вже не до укріплень. У сільській місцевості земляні куртини і бастіони заважали рільництву, тож їх розорювали [61, с. 164].

З появою другої Малоросійської колегії чотири роки з 1765 по 10 листопада 1769 роки проводився Генеральний або Рум’янцевський опис населення і господарства з метою впровадження нового підвищеного державного оподаткування [6, с. 58; 41, с. 189]. Спеціальні комісії переписували населення, їх майно та землю. Підтвердженням на володіння землею, лісами та озерами служили лише письмові документи. Саме такі папери були за рішенням комісії у Савичів. В покажчику населених пунктів

за Генеральним описом Лівобережної України 1765–1769 років значиться і наш Слоут [80, с. 108].

Тому з часу завершення опису, з 1769 року Федір Федорович Савич почав не допускати слоутських козаків до користування вже всіма ставками, та віднімати у них човни, сіті та неводи. Забороняти рубати ліс, косити сіно [58, с. 498]. А потім поскаржився до Земського суду.

За реформою 1760 року, проведеною Кирилом Розумовським, розмежовувалась говорячи сучасною мовою, судова й адміністративна влада. За рахунок виборних від кожного козачого полку склад Генерального суду було збільшено до 10 чоловік, а в полках запроваджувалось 20 судових повітів.

До того ж у кожному повіті діяв також земський суд – для розгляду цивільних справ, підкормний суд – для справ земельних та городський суд – для справ карних [6, с. 55].

Однак суддями головним чином були досвідчені і освічені представники місцевої старшини.

Тому не дивлячись на те, що козаки зіславшись на стародавнє своє право володіти слоутськими ставками просили суд допитати про це старожилів з навколишніх сіл, суд, присудив «ловлю риби козакам зовсім заборонити» [56, с. 2].

Про продажність суддів вже тоді ходили легенди. Російський царат непорядками в суді пояснював в 1722 році ліквідацію гетьманства та запровадження малоросійської колегії на чолі з російськими вельможами.

Про хабарництво в судах було добре відомо і Павлу Полуботку. Саме він ставши наказним гетьманом почав боротьбу з хабарництвом. Від так в полкових, сотенних і сільських судах мали судити декілька чоловік, а не один суддя чи отаман як раніше [6, с. 41]. Однак доля гетьмана, як відомо, завершилась трагічно.

Слоутський вчитель, перший дослідник історії Слоута Іван Андрійович Куценко (1903–1991), посилаючись на роботу Олександра

Лазаревського, публікує досить цікавий документ «Скаргу козаків на рішення Глухівського земського суду»:

“1. Суду земському доволно из дела видеть было можно стародавнее наше теми озёрами владение по ссылке нашей на старожиллов;

2. Равно по делу и сие видеть можно было, что представленная к делу подписка незаконная, взята с принуждения и при этом за одно только озеро после подачи Савичем в 1754 году в Генеральную канцелярию доношения, когда бывшего в то время слоутским атаманом Говоруна тесть Савича, Якубович, призвав к себе, угрожая в противном случае бить среди мосту в Глухове киями;

3. Не обратил внимания суд и на то обстоятельство, что Савич первоначально искал за одно только озеро, а теперь домогается уже всех озер» [56, с. 2].

Цю скаргу, слоутські козаки подали в 1771 році до Генерального суду. Якими були наслідки достеменно не відомо. Але дошукатись правди проти впливового Савича козакам було важко.

Ця тяжба, що розтяглась на декілька десятиліть, настільки вразила слоутчан, що історія про неї передавалась з покоління в покоління. А до наших часів дійшла ось така легенда про озеро Панське:

Слоут вільним селом був, козацьким. Ніхто людей на закріпачував. І панів не було. Але приїхав у село пан. Увесь у коштовностях. Навіть на оці у нього була чорна оксамитова стрічка, бо було у того пана тільки одне око.

Давно відомо: де пан, там і лихо. Почав прибулий козаків притискувати, для себе землю забирати. Та найбільше сподобалось озеро, що у центрі села було. І рибою, і дичиною багате.

Зібрав він людей і оголосив, що має намір збудувати біля озера маєток, а люди нехай забираються геть, бо ці земля йому цариця за особисті заслуги дарувала. І показав на доказ велику бумагу з сургучевою печаткою. Що проти царських указів зробиш? Відійшли люди до лісу і

оселились там біля озера, яке Козачим звалось. Сюди вже пана не допустили і жили тут вільними людьми – козаками.

Озеро ж, на березі якого стояв панський маєток, почали називати Панським.

У 1773 році Савичі, з незрозумілих причин, продають значну частину Слоута та інші свої володіння переяславському полковнику Григорію Іваненку [58, с. 498].

На цьому історія роду Савичів, пов'язана із Слоутом, припиняється. Матиме вона продовження лише в середині ХІХ століття в історичному вимірі, як архів роду Савичів, що зберігався в родовому маєтку Брігенів.

Можна припустити, що продаж Слоута стала результатом репресивної політики російської імператриці Катерини ІІ та президента Малоросійської колегії Румянцева. За імператорським наказом, виданим 3 вересня 1768 року, священника Савича, що жив у Глухові, велено було відправити до київського митрополита Арсенія і там посадити в монастир [65, с. 180].

Вина його була в тому що він не доніс на сотенного осавула Матвія Новика, котрий під час їх бесіди в глухівському шинку пані Полуботчихи говорив крамольні слова про відновлення гетьманства і повстання козаків проти існуючого ладу. А ось їх співрозмовник – дячок Гаврило Чепелєв все передав слово в слово самому генерал-губернатору Малоросії за що отримав від цариці щедрю нагороду.

Тож тепер Савичам, напевно, довелось шукати грошей. Продаж великого села, яким було наше, могло покращити їх становище.

Не виключено, що Федір Савич вирішив перейти на державну службу. З 1775 року відбулися суттєві зміни в офіційному статусі бунчукових товаришів. Ширше практикувався їх перехід на регулярну військову службу, що відкривало широкі можливості для здобуття ним високих чинів російської армії. Крім того, створений в Лівобережній Україні новий адміністративний апарат відкривав можливості для

переходу і на цивільну службу, а отже, для здобуття табельних чинів, властивих російському дворянству

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ГЕТЬМАНЩИНИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3. 1. Теоретичні основи використання наочності на уроках історії у закладах загальної середньої освіти

Ідея наочності завжди займала чільне місце у вітчизняній та закордонній педагогіці. На практиці вона виражалася в реалізації дидактичного принципу наочності, який став науково оформлятися одним з перших в історії педагогіки. Цей принцип наочності є одним з найстаріших і найважливіших принципів дидактики. До наочності зверталися і тоді, коли не існувало писемності і навіть самої середньої школи. З давніх-давен філософи та педагоги думали про те, як полегшити пізнавальну працю школярів.

Першим науковцем, хто розробив досить детальну теорію наочності як принципу успішного навчання, був чеський педагог Я. Коменський (1592 - 1670). Він узагальнив емпіричний досвід попередників і вперше теоретично обґрунтував і детально розкрив принцип наочності. Я. Коменський розумів наочність як залучення всіх органів почуттів на краще сприйняття речей і явищ [44, с. 110].

Можна з упевненістю заявити, що ми вже не одне десятиліття живемо в інформаційному суспільстві, в якому дані мають особливу цінність, а також здатність людини орієнтуватися у величезному інформаційному

просторі [16, с. 63; 17, с. 88]. Ми пізнаємо світ по-різному: на зір, на звук, на дотик тощо. У зв'язку з цим недостатньо організувати освітній процес у закладах освіти лише на словесній основі. Тому використання наочності відіграє важливу роль у навчанні предметів громадянської та історичної освітньої галузі.

У психолого-педагогічній літературі вітчизняними та закордонними сучасними ученими зазначається, що надмірне використання словесності в класі ускладнює реалізацію зорового принципу, свідомості та активності, практичної спрямованості, внаслідок цього знання учнів виявляються формальними та неповноцінними.

Принцип наочності Я. Коменський протиставляв словесному, пасивному навчанню. Для ефективного застосування наочності він вважав за необхідне використовувати реальні предмети і безпосереднє спостереження за ними, а якщо це неможливо – моделі або копії предметів або явищ. Таким чином, Я. Коменський розвиває дуже цінну на той час думку про широке застосування в закладах загальної середньої освіти різних наочних посібників. У підручниках Я. Коменський теж пропонує використовувати принцип наочності, про що свідчать складені їм навчальні книги, більшість з яких він ілюстрував особисто.

Надалі питанням наочності як принципу навчання займалося чимало педагогів та практиків, одні з яких К. Ушинський та Й. Песталоцці. Результатами наукових пошуків педагогів XVII століття стали висновки, що вчитель не просто може, а скоріше навіть зобов'язаний використовувати різні засоби наочності: наприклад, в історії реальні об'єкти, зображення даних об'єктів, макети і моделі їх тощо. Так само досить продуктивним може бути використання на уроках предметів громадянської та історичної освітньої галузі карт, схем, портретів царів і імператорів, різних політичних і державних діячів, продуктивним є і використання художніх картин, що відображають ту чи іншу історичну епоху, або той чи інший політичний або економічний процес [33, с. 90].

Таким чином, відзначимо, що наочність – це дидактичний принцип, під час якого навчання базується на конкретних образах певних понять, фактів, явищ, що безпосередньо сприймаються здобувачами вищої освіти – майбутніми вчителями історії. Це фундаментальний принцип. Таке навчання називають наочним, при якому учні формують уявлення та поняття на основі безпосереднього сприйняття або через зображення [32, с. 23].

Наочні методи навчання – це методи, при яких в процесі навчання засвоєння навчального матеріалу залежить від використання наочних і технічних засобів. Дані методи сприяють розвитку у здобувачів загальної середньої освіти мислення, уяви, пам'яті, спостережливості, мовлення. Систематично користуючись наочними посібниками, учні можуть зрозуміти історичне минуле, наочно уявити його за допомогою відповідних малюнків і виразно, виразно висловитися [108, с. 133].

Робота з наочністю – це робота з готовим зображенням. Використання наочності під час уроків предметів громадянської та історичної освітньої галузі розвиває вміння аналізувати, узагальнювати, формувати вміння самостійно робити висновки, умовиводи.

Використання наочності є незамінним засобом створення історично правдивих уявлень про минуле у здобувачів загальної середньої освіти, а також способом підтримання інтересу до історичного минулого. Наочність у цьому випадку функціонує як опора для розуміння природи історичних подій та явищ, ефективний спосіб формування найважливіших історичних понять і засвоєння учнем законів суспільного розвитку.

У сучасній дидактиці принцип наочності зазнав значних змін: відбувся перехід від використання наочності як ілюстрації до орієнтованого на діяльність характеру наочності, у зв'язку з чим видимість стає динамічною, інтерактивною, нелінійною та мультимедіа. За своїм призначенням візуалізація із засобу активізації пізнавальної діяльності стає засобом пізнання та розвитку учня. В даний час робота з наочними

посібниками не повинна обмежуватися простою демонстрацією наочності, необхідно моделювати навчальні ситуації, в яких учень безпосередньо взаємодіє з наочними моделями, виконуючи навчальні дії та отримує знання із результатів практичної діяльності [60, с. 34].

Таким чином, візуалізація – це спосіб отримання і узагальнення знань за допомогою зорового образу події, факту, поняття, явища, процесу і т.д., заснований на системному структуруванні інформації в наочній формі і на асоціативному мисленні.

У свою чергу, застосування наочності на уроках предметів громадянської та історичної освітньої галузі відповідає вимогам до результатів освоєння учнями освітньої програми основної загальної освіти, зазначених у Держстандарті. У вимогах до рівня підготовки здобувачів загальної середньої освіти, планованих результатах і уміннях, до числа основних умінь відноситься вміння аналізувати історичну інформацію, що міститься в різних знакових системах (карта, текст, таблиця, аудіовізуальний ряд, схема).

Поняття наочності у сучасній дидактиці відноситься до різних видів сприйняття (зорових, слухових, чуттєвих тощо). Жоден із видів наочності не має абсолютних переваг перед іншим. Нерідко виникає необхідність використовувати різні види наочних засобів при ознайомленні з одними і тими ж питаннями. Наприклад, в курсі предметів громадянської та історичної освітньої галузі доцільно розглядати предмети, що збереглися від досліджуваної епохи, макети і картини, що зображують відповідні явища, історичні карти, дивитися відеосюжети та автентичні кінофільми тощо [11, с. 213].

Отже, слід зазначити, що конкретно про навчальну дію як свідомий, цілеспрямований, ефективно завершений пізнавальний акт, специфічний спосіб перетворення навчальних матеріалів у процесі виконання освітнього процесу. У зв'язку з цим принцип наочності стали називати діяльнісною наочністю, виходячи з її змісту. Виявляється, що здобувач освіти у процесі

засвоєння знань повинен спиратися на наочні моделі, створені в процесі власного пізнавального досвіду за допомогою спеціальних наочних посібників.

Наочність у процесі організації освітнього процесу виконує такі функції:

1. Формування у здобувачів загальної середньої освіти візуальної і слухової культури.

2. Створення форми, сутності явища, його структури, а також взаємодії для підтвердження теоретичних положень.

3. Приводить в стан активності всі аналізатори та пов'язані з ними психологічні процеси відчуття, сприйняття, уявлення учнів, у результаті яких виникає велика емпірична основа для узагальнююче-аналітичної розумової діяльності дітей і педагогів.

4. Надає вчителю зворотну інформацію: за відповідями на питання учнів оцінюють за засвоєним матеріалом, слідкують за думка учнів, простежують розуміння суті будь-якого явища [27, с. 37].

Сучасному вчителю просто необхідно абстрагуватися від стандартних шаблонів організації освітнього процесу у закладі загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО), і підібрати щось нове (не звично) для здобувачів освіти, що могло б привернути увагу дітей, змусити їх включитися в активну чи інтерактивну діяльність на уроці, захопитися нею, змусити їх мислити творчо, шукати шляхи і варіанти рішень. Одним із засобів активізації діяльності учнів на уроці, їх творчої думки є наочність [33, с. 90].

Особливу роль на уроках предметів громадянської та історичної освітньої галузі відіграє наочне навчання. Здобувачі освіти не можуть безпосередньо сприймати минулі події. Історичні події унікальні. Тому різноманітні наочні посібники є важливим джерелом історичних знань. Вони забезпечують сприйняття історичних подій через живе споглядання.

При викладанні предметів громадянської та історичної освітньої галузі ніякі засоби художнього оповідання, ніякі образи викладу не можуть створити в учня точні та конкретні уявлення про минуле, що виникають при сприйнятті досліджуваних об'єктів чи їхніх образів [15, с. 112-113]. На основі сприйняття предметів або через образи (візуалізацію) у процесі навчання здобувачі загальної середньої освіти створюють образні уявлення та відповідні уявлення про минуле [79, с. 120].

У дидактиці прийнято відрізняти внутрішню наочність, або ж словесно-образну (приклади з життя, літературні образи) та зовнішню, або ж так звану предметну (графічну наочність, природні продукти та їх зображення, монументи та історичні місця тощо).

У науці загальноприйнятою є класифікація за зовнішніми ознаками, до якої включають: друківані (картинки, карти, схеми, ілюстрації, таблиці); екранно-звукові та екранні (стрічки фільмів, фільми, звукозаписи, відеозаписи); комп'ютерні засоби навчання (малюнки, зображення, графіки, таблиці). Найчастіше звертаються до класифікації за змістом і характером історичного образу, підкреслюючи наочність предметну, зображальну, умовно-графічну.

При вивченні предметів громадянської та історичної освітньої галузі під предметною візуалізацією розуміють безпосереднє сприйняття не одного історичного минулого, а матеріальних пам'яток минулого, матеріальних слідів, не самого життя первісних людей, а слідів їхнього життя та діяльності в вигляді так званого інструменту кам'яного віку, систематизованого в музейній експозиції, не феодалських суперечок і лицарських турнірів, а матеріальних залишків цієї «шляхетної» діяльності – зброї та обладунків. Тому наочність предметна включає пам'ятні місця історичних подій, матеріальні пам'ятки минулого, твори мистецтва та побутові потреби минулого, автентичні предмети за рецептом, які утворюють музейну експозицію.

Значно ширше та ефективніше застосування має візуальна наочність, а саме зображення історичних пам'яток, подій та діячів. Візуальна наочність включає навчальні карти про історичні події, твори історичного живопису, ілюстрації, фотографії, портрети, мультфільми, навчальні, художні та документальні фільми, а також моделі, макети.

Особливим видом наочності є умовно-графічна візуалізація, тобто вираження історичних явищ через умовних персонажів. До нього входять карти, схематичні плани, діаграми, графіки [26, с. 17].

Наочне навчання впливає не тільки на сферу почуттів у сприйнятті минулого, а й на сферу мислення і виконує ряд функцій:

1. Здобувачі загальної середньої освіти створюють достовірні, ілюстративні образи історичного минулого, особливо за допомогою ілюстративних засобів навчання.

2. Ілюстративні засоби навчання конкретизують історичні факти, долають модернізацію минулого в уяві здобувачів освіти при організації освітнього процесу.

3. Наочність, окрім того, служить опорою для розкриття сутності історичних явищ, формування основних історичних понять і закономірностей, що забезпечують глибше їх засвоєння здобувачами загальної середньої освіти.

4. Наочні способи навчання емоційно впливають на учнів. Художнє навчання формує також естетичні погляди школярів, вчить їх «бачити» у художніх творах моральне почуття, художні достоїнства, майстерність їх творців, розвиває потребу постійної причетності до прекрасного.

5. Наочне навчання розвиває у здобувачів освіти спостережливість, уяву, пам'ять і мову учнів, підтримує постійний інтерес до історичного минулого [33, с. 91].

Що ж, опрацювавши матеріал, доцільно визначити, що можна віднести до наочних засобів навчання на заняттях предметів громадянської та історичної освітньої галузі? Це і репродукції картин, відеофрагменти та

відеосюжети, навчальні картини, світлини пам'ятників архітектури і скульптур, відеофільми, а також таблиці, схеми, фотографії історичних діячів, карти, діаграми, графіки та картосхеми. Величезною популярністю на уроках предметів громадянської та історичної освітньої галузі користуються музейні експонати, експонати археологічних розкопок, макети, моделі фортець і міст тощо.

3.2. Використання наочності під час викладання історії Гетьманщини у закладах загальної середньої освіти

Навчання предметів громадянської та історичної освітньої галузі у закладах загальної середньої освіти є спрямованим на реалізацію основної мети загальної середньої освіти на сучасному етапі. Вона полягає у розвитку та соціалізації особистості учнів, у формуванні їх світоглядних орієнтирів, його національної самосвідомості, загальної культури, творчих здібностей, екологічного стилю мислення і поведінки, здатності до самонавчання й саморозвитку в умовах глобальних змін і викликів, розвитку дослідницьких і життєзабезпечуючих навичок [38, с. 3].

В закладах загальної середньої освіти сучасна історична та громадянська освіта має спрямовуватися на формування світоглядних позицій молоді, що відповідають потребам часу, особливо в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну, а також підготовку сучасної молоді до життя у відкритому світі, що зорієнтований на демократичні та ліберальні цінності, об'єднання українського суспільства, виховання через гармонійне поєднання індивідуальної та колективної типів історичної пам'яті в особистості поваги до власної самобутності, злагоди і стабільності в державі.

Шкільна історична освіта провадиться за допомогою курсів та предметів інваріантної та варіативної частини навчальної програми, а в старших класах подальше вивчення предметів та факультативних предметів громадянської та історичної освітньої галузі на одному з певних рівнів:

- рівень стандарту – обов’язковий мінімум змісту навчального предмету,

- профільний рівень – поглиблений зміст навчання, що передбачає орієнтацію на майбутню професію вже під час засвоєння матеріалів у освітньому процесі.

За період незалежності України змінювалась і структура і змістове наповнення навчальних програм з історії, зокрема появу з 2022 року модельних навчальних програм з навчальних предметів громадянської та історичної освітньої галузі [15, с. 114]. Нині у 5-11-их класах закладів загальної середньої освіти з українською мовою навчання предмети громадянської та історичної освітньої галузі викладаються педагогами виходячи з цілей, вимог і змісту навчання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в ЗЗСО, що закладені у Державному стандарті освіти. Зокрема, курс історії України вивчається з давніх часів до сьогодення. Вивчення курсу відбувається через хронологічно послідовну лінійну систему шкільної історичної освіти.

Відповідно до навчальної програми з історії для загальноосвітніх навчальних закладів, розробленої Міністерством освіти та науки України, історія Гетьманщини викладається у 5 та 8 класах середньої школи [38].

Курс історії в 5-му класі має вступний, тобто пропедевтичний, характер. Уважно дослідивши програму, затверджену міністерством освіти та науки України з історії бачимо, що у 5-му класі на уроках історію Гетьманщини вивчають під час теми 2: «Де відбувається історія». Тут Гетьманщину вивчають у контексті картографії (вміти показувати кордони Гетьманщини, тобто формування просторової компетентності) та загальної

стрічки часу (знати основну хронологію подій – тобто, хронологічної компетентності) [38, с. 12].

Варто також зазначити, що рівень сформованості тієї чи іншої з предметно-історичної компетентностей (хронологічної, просторової, інформаційної, логічної чи аксіологічної тощо) у здобувачів загальної середньої освіти багато в чому залежить від рівня їх сформованості у самих вчителів історії. Формування предметно-історичної компетентності ще під час навчання у закладах вищої освіти, тобто у майбутніх учителів історії – це один із найважливіших складників сучасної вищої педагогічної освіти. Цей процес вимагає подальшого вдосконалення системи фахової підготовки майбутніх учителів історії як особистості, здатної вирішувати важливі й необхідні загальнокультурні та суспільно-гуманітарні завдання. Вслід за вченими та практиками ми вважаємо доцільним удосконалення змісту, структури, форм і методів фахової підготовки майбутніх учителів історії, визначення педагогічних умов підвищення формування в них професійної компетентності. Тобто важливого значення набувають компетентності, не прив'язані до предметної галузі. Процес формування предметних компетентностей доцільно поєднувати із формуванням загальних компетентностей – це передумова організації фахової підготовки, орієнтованої на розвиток особистості. Ефективність означеного процесу зростає завдяки поєднанню традиційних та дистанційних технологій [21, с. 20; 109, с. 334].

Докладно та ґрунтовно історія Гетьманщини вивчається на уроках історії України у 8-му класі. Цей курс присвячений подіям, явищам та процесам української ранньомодерної історії від кінця XV до кінця XVIII століття [38, с. 40].

Проаналізуємо навчальну програму, затверджену міністерством освіти та науки України з історії України у 8-му класі. Звернемо увагу, що історія Гетьманщини вивчається у таких розділах:

- Розділ 3-й. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст. – поняття Гетьманщини, утворення Гетьманщини, основні дійові особи періоду Гетьманщини.

- Розділ 4-й. Козацька Україна наприкінці 50-х років XVII – протягом XVIII ст. - спроби об'єднання Лівобережної та Правобережної Гетьманщини, Гетьманщина в часи Івана Мазепи, Гетьманщина другої половини XVII – протягом XVIII ст. як місце змагань за зміцнення інститутів держави і збереження державного суверенітету, адміністративно-територіальний устрій, господарське та повсякденне життя Гетьманщини.

- Розділ 5-й. Українські землі в 20–90-х роках XVIII ст. – Імперський наступ на автономію Гетьманщини, територіальний устрій Гетьманщини [38, с. 43-47].

Варто зазначити, що у цій навчальній програмі, як, зокрема, й з інших навчальних предметів не подається чітке визначення тем уроків, лише розписані основні положення, що мають знати та вміти учні.

У методичних рекомендаціях міністерства освіти і науки щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти в останні навчальні роки зазначається, що календарно-тематичне та поурочне планування здійснюється безпосередньо вчителем у довільній формі самостійно, у тому числі з використанням друкованих чи електронних джерел тощо [82; 107]. У Міністерстві освіти зазначають, що формат, обсяг, структура, зміст та оформлення календарно-тематичних планів та поурочних планів-конспектів є індивідуальною справою вчителя.

Проаналізувавши навчальну програму з історії України у 8-му класі, укладену та рекомендовану фаховим міністерством освіти та науки України ми звернули увагу також і на календарні плани, що створюються вчителями та/або укладачами самої цієї навчальної програми. Таким чином, усі навчальні програми, які розробляють учителі, викладаються у

мережу на таких популярних освітніх платформах як, наприклад, «На Урок», «Освіторія», «Освіта-UA» тощо.

Дослідивши в процесі написання даної кваліфікаційної роботи ці навчальні програми, ми змогли виокремити та уніфікувати точні назви тем, під час яких вивчається історія Гетьманщини. Нами це було зроблене перш за все для того, щоб на конкретних прикладах розповісти про наочність, яка використовується на таких уроках та скласти і згрупувати методичні рекомендації.

Отже, у 8-му класі на уроках історії України Гетьманщину вивчають під час таких тем:

- Розділ 3-ий. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.

Урок 24-ий. Утворення української козацької держави – Гетьманщини.

- Розділ 4-ий. Козацька Україна наприкінці 50-х років XVII – протягом XVIII ст.

Урок 30-ий. Гетьманщина в роки правління гетьмана Івана Виговського.

Урок 31-ий. Поділ Гетьманщини.

Урок 32-ий. Лівобережна та Правобережна Гетьманщини наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. XVII ст.

Урок 35-ий. Гетьманщина за правління гетьмана Івана Мазепи.

- Розділ 5-ий. Українські землі у 20–90-их рр. XVIII ст.

Урок 41-ий. Гетьманщина у 20–40-ті рр. XVIII ст.

Урок 45-ий. Ліквідація Запорозької Січі [18, с. 43-47].

Тобто, як бачимо, курс історії України у 8-му класі охоплює дослідження всієї історії Гетьманщини від її заснування до ліквідації в 1764 році.

Звернемося в аналізові до використання наочності на уроках історії на прикладі вивчення теми: «Утворення української козацької держави – Гетьманщини».

На практиці навчання із застосуванням наочні посібники поєднуються зі словом учителя. Способи поєднання слів і наочності при всьому їх розмаїтті утворюють кілька основних форм. Одна з них характеризується тим, що вчитель керує процесом спостереження, що ведеться учнями, а знання про зовнішній вигляд предмета, його структуру, вони отримують зі спостереження за об'єктами.

Наприклад, під час уроку за темою «Утворення української козацької держави – Гетьманщини» (Додаток А), учителю доцільно, на наш погляд, характеризуючи органи влади Гетьманщини, для ілюстрації демонструвати гетьманські клейноди та особисті речі, наприклад, гетьмана Богдана Хмельницького (Додаток Б). Учителю також доцільно звертати увагу здобувачів загальної середньої освіти на кожен предмет та в формі евристичної бесіди чи діалогу пропонувати учням описати його зовнішній вигляд, властивості та призначення. Здобувачі освіти відповідають та розповідають.

Проте є також інший варіант, коли інформацію про предмети та процеси здобувачі освіти отримують із словесних повідомлень учителя, для підтвердження чи конкретизації словесних повідомлень використовуються наочні посібники. При цьому під час організації освітнього процесу на цю ж тему сам учитель розповідає про фізичні властивості названих вище предметів, характеризує їх призначення та функції [110, с. 16].

Під час вивчення історії Гетьманщини варто для наочності також використовувати і художні зображення. Зокрема, при вивченні теми «Утворення української козацької держави – Гетьманщини», згадуючи Хмельницького варто показати здобувачам освіти відому ілюстрацію (з чинної програми підготовки до ЗНО 2018 року) Ікони Покрови

Пресвятої Богородиці із зображенням Богдана Хмельницького (Додаток В).

У методиці викладання історії виокремлено головні етапи роботи над картиною. Вони зводяться до наступного: по-перше, обов'язкова підготовка до сприйняття образу, зазвичай супроводжується викладом назви й автора та коментарем сенсу її демонстрування. Далі йде первинне сприйняття образу, на яке відповідають запитаннями: «Що? Коли? Де?». Далі відбувається розуміння окремих деталей зображення, їх аналіз. Крім того – збагачене розуміння цілого: узагальнення на основі виявлених зв'язків між окремими частинами та висновки про аналіз деталей [28, с. 5].

Тож, спочатку пояснюємо здобувачам загальної середньої освіти назву та походження ілюстрації. Далі для роботи над цією ілюстрацією учням необхідно запропонувати відповіді наступні запитання:

1. Де на іконі зображено Б. Хмельницького?
2. Пригадайте з попередніх занять, яку ще ікону Покрову Богородиці із зображенням козацької старшини ви вже бачили? Порівняйте ці два зображення. Знайдіть спільні та відмінні риси.
3. Поміркуйте, чому на іконі немає інших світських осіб крім Б. Хмельницького.

Для кращого засвоєння нового матеріалу вагомим є використання на уроках історії таблиць та схем, які ми також відносимо до наочності. Схема являє собою графічне зображення історичної дійсності, де окремі частини, ознаки явища представлені умовними ознаками – геометричними фігурами, символами, написами та подіями та зв'язками позначаються їх взаємне розташування, з'єднані лініями та стрілками.

Зокрема, під час вивчення теми «Утворення української козацької держави – Гетьманщини», у розповіді про систему управління Гетьманщиною варто показати учням структурно-логічну схему на вибір (Додаток Г), де докладно і поступово розписані усі посади відповідно до їх підпорядкування один одному.

Ще одним видом наочності, яку необхідно використовувати на уроках історії є карти. Історична карта може стати гарною допомогою в ході всього пояснення нового матеріалу, на завершальній стадії пояснення, при закріпленні вивченого і при застосуванні нових знань. Поки учні ще не цілком вільно почуваються біля карти, вчителю доцільно спочатку продемонструвати прийоми роботи з картою, потім виконати цю роботу разом зі школярами та таким чином підготувати їх до самостійного виконання завдань. Необхідність більш ґрунтовного знайомства з картами визначається важливим педагогічним завданням – допомогти учням орієнтуватися в історичних і сучасних політичних реаліях.

Розглянемо на прикладах. Під час вивчення теми «Утворення української козацької держави – Гетьманщини» варто використовувати різні карти на різних етапах уроку. Зокрема, під час вивчення матеріалу про суспільно-політичний устрій Гетьманщини, необхідно продемонструвати учням карту «Українська козацька держава – Гетьманщина за часів Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.)» (Додаток Д) та поставити наступні завдання для виконання здобувачами освіти:

1. Розгляньте настінну карту «Українська козацька держава – Гетьманщина за часів Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.)».
2. Назвіть відлмі країни, які межували з Гетьманщиною у цей період.
3. Назвіть місто, де розміщувалася на той час столиця Гетьманщини.
4. Вкажіть, по території яких сучасних країн проходили кордони Гетьманщини.

Така робота, особливо, коли учні об'єднані в групи, допоможе здобувчам освіти закріпити щойно вивчений навчальний матеріал та краще розуміти кордони Гетьманщини у період, що вивчається.

На етапі вивчення зовнішньої політики Гетьманщини, на нашу думку, варто використовувати карту «Європа в середині XVII століття. Зовнішня політика Богдана Хмельницького» (Додаток Е). Для роботи з історичною картою необхідно поставити учням наступні завдання:

1. Розгляньте історичну карту «Європа в середині XVII століття. Зовнішня політика Богдана Хмельницького».

2. Після розповіді вчителя покажіть держави, з якими Гетьманщина мала зовнішньополітичні зв'язки.

3. Поміркуйте, чому важливим було налагодження зв'язків саме з цими країнами?

Загалом, у 8-му класі учні вже мають вміти працювати з історичною картою (достатній або високий рівень сформованості просторової компетентності) проте, вважаємо за необхідне навести алгоритм роботи з історичними картами на навчальних заняттях із історії. Його можна узагальнити та використовувати як пам'ятку у класі.

Приблизний алгоритм читання історичної карти:

1. Прочитайте назву історичної карти (в ній міститься інформація про територію, зображеної на карті і час, до якого відноситься зображення).

2. Ознайомтеся з легендою карти (умовні знаки, які допоможуть прочитати інформацію, зображену на карті).

3. Читання інформації на карті починайте з найбільших об'єктів і поступово рухайтеся до більш дрібних:

а) визначте природно-кліматичні ознаки території (в якій частині світу знаходиться, якими морями омивається);

б) визначте ознаки держави Гетьманщини (межа, кордон, столиця, держави-сусіди);

в) визначте діяльність людини, відображену на карті (це можуть бути військові походи, торгові шляхи). Пам'ятайте, що рух на мапі завжди позначається стрілкою.

Тож, використання наочності – найпотужніший активізатор навчальної діяльності здобувачів освіти – займає важливе місце в системі методичних прийомів організації освітнього процесу, його вивчення допоможе вчителям досягнути високих результатів. Необхідно пам'ятати,

що залучення наочності, перш за все, доцільно за таких дидактичних та практичних умов:

- при вивченні нових для здобувачів загальної середньої освіти матеріальних об'єктів (знарядь праці, творів мистецтва тощо);
- при відсутності або нестачі в пам'яті здобувачів загальної середньої освіти необхідних образів, для створення цілісного уявлення про факти, які викладаються на заняттях;
- при характеристиці видатних історичних діячів (портрет, світлина, відео тошр) або типових представників суспільних верств населення;
- при необхідності виділити історичний факт, підвищити його емоційно-виховний вплив, особливо міцно закріпити його в пам'яті здобувачів загальної середньої освіти (тут особливу роль відіграють світилин, картини, портрети) [27, с. 84].

Проаналізувавши наявну методичну літературу та виходячи з власного практичного та педагогічного досвіду нами було складено певні правила використання наочності на заняттях з навчальних предметів громадянської та історичної освітньої галузі.

1. Зміст наочності має відповідати віковим особливостям здобувачів загальної середньої освіти.

2. Наочність має ілюструвати тему та матеріал конкретного заняття і не містити зайвої інформації.

3. Урок не повинен опиратися виключно на наочності. Перенасичення наочними посібниками одного заняття також ще й знижує ефективність сприйняття, стомлює здобувачів загальної середньої освіти. У той же час, недостатність наочності робить урок нудним, нецікавим. Всього повинно бути в міру.

4. Демонстровані предмети (карти, схеми, скульптури, портрети, ілюстрації тощо) повинні бути видні всім здобувачам загальної середньої освіти з будь-якої парти. Для демонстрації предметів маленьких розмірів доречно використовувати проєкції, оптичне збільшення чи візуалізацію на

екрані з допомогою проєктора. Або можна викликати учнів по черзі до демонстраційного столу чи дошки / екрану.

5. Можна і потрібно залучати здобувачів загальної середньої освіти до пошуку інформації (достатня та високий рівень сформованості інформаційної компетентності) для складання наочного посібника. Тобто, як одне із завдань учням (перш за все, високого рівня навчальних досягнень) можна доручити підготувати ілюстративний матеріал до тієї чи іншої частини уроку, теми чи розділу.

6. Якщо вчитель планує використовувати наочні матеріали, то про це не варто забувати під час уроку. Наприклад: при вивченні теми у 8-му класі «Гетьманщина в роки правління гетьмана Івана Виговського», педагог повісив поруч з дошкою портрет цього діяча. Здавалося б, наочність є, але помилка була в тому, що під час уроку вчитель жодного разу не звернув увагу здобувачів загальної середньої освіти на цей портрет.

7. Будь-яке використання наочності обов'язково потребує коментаря від учителя. Що це за зображення, що воно нам показує, яку інформацію ми можемо з нього дізнатися – на ці та інші запитання має відповісти вчитель при демонстрації наочності здобувачам загальної середньої освіти під час організації освітнього процесу.

Інтерактивні наочні засоби навчання на уроках навчальних предметів громадянської та історичної можуть підвищити мотивацію навчання здобувачів загальної середньої освіти, розвинути їх креативність та пізнавальну активність та підвищити ефективність самостійної роботи. Використовуючи інтерактивні засоби навчання, вчитель підвищує інтенсивність освітнього процесу, рівень наочності, емоційну, естетичну та наукову переконливість викладання, встановлює міжпредметні зв'язки та розвиває рефлексію. Все це сприяє поліпшенню якісного освітнього процесу, яка відповідає вимогам часу.

Важливим є те, що кожен урок повинен містити в собі етапи роботи з наочними і технічними посібниками, тому що це не тільки привносить

різноманітність в хід уроку, а й підвищує зацікавленість учнів до досліджуваного предмета, їх мотивацію до навчання. Регулярне та систематичне використання наочності в освітньому процесі розвиває просторову уяву та здатність подумки оперувати об'ємними предметами з історії.

Варто також зазначити, що використання різних методів наочного навчання також визначається освітніми та виховними цілями загальної середньої освіти. Переваги наочності полягають у тому, що завдяки їй у процесі вирішення навчальних проблем дитина навчається уважно слухати пояснення вчителя, послідовно виконувати дії для правильного вирішення будь-якого завдання.

Тому ми можемо зробити висновок щодо необхідності оптимального використання наочності на уроках навчальних предметів громадянської та історичної освітньої галузі, яке призводить до наступних результатів.

Варто, таким чином, зазначити, що використання наочності під час навчальних занять навчальних предметів громадянської та історичної освітньої галузі для здобувачів загальної середньої освіти:

- сприяє підвищенню мотивації та концентрації здобувачів загальної середньої освіти в освітньому процесі;
- дозволяє організувати власний моніторинг індивідуальних успіхів здобувачів загальної середньої освіти;
- також використання наочних посібників дає змогу підвищити ефективність та якість засвоєння здобувачами загальної середньої освіти навчальних матеріалів;
- допомагає включити додаткові резерви та методичні прийоми для покращення результату освітньої діяльності;
- вагомо економить час при вивченні нового та закріпленні переданого матеріалу;
- розкриває методологію ефективної роботи з наочними засобами навчання;

- наочні посібники (зображення, ілюстрації та різні моделі історичного минулого), які викликають велику емоцію, мають вагомe виховне значення у навчанні навчальних предметів громадянської та історичної освітньої галузі;

- знайомство з матеріальними пам'ятками та використання наочності пробуджує в здобувачів загальної середньої освіти інтерес до історії як науки, до вивчення минулого, активізує їхню розумову активність, увагу та творчу уяву.

Значні зміни відбуваються в даний час в сучасних закладах загальної середньої освіти. Центр ваги зміщується з простого засвоєння знань, умінь, навичок на формування досвіду пізнавальної діяльності (дослідницької, проєктної, емоційно-оцінної, аналітико-критичної тощо).

Це істотно змінює взаємні відносини вчителя і здобувачів загальної середньої освіти, реально перетворюючи їх в суб'єкт-суб'єктні. Змінюються і завдання навчання – тепер необхідно вчити здобувачів систематизувати інформацію, що отримується з різних джерел (в тому числі і за межами закладів загальної середньої освіти), критично її осмислювати, перетворюючи на власні знання. Даний процес неможливий без застосування наочності на уроках, тому дана тема актуальна на сьогоднішній день.

Застосування наочності у школі на уроках навчальних предметів громадянської та історичної освітньої галузі відіграє особливу роль, важливу як для вчителя, так і для здобувачів загальної середньої освіти. Зокрема, в учнів немає можливості безпосередньо сприймати події минулого, того, що було дуже давно, їм необхідно мислити творчо і уявляти все, що відбувається раніше.

Як відомо, історичні події неповторні, тому важливим джерелом історичних знань для учнів виступають різноманітні наочні засоби навчання. Наочність для здобувачів загальної середньої освіти є опорою для визначення сутності історичних явищ і процесів, визначення основних

історичних понять, термінів і закономірностей, забезпечує глибоке засвоєння учнями знань, отриманих як на заняттях, так і при самостійному вивченні теми.

Використання наочності дає набагато кращий результативність, аніж проведення з подібною темою звичайного стандартного уроку. Використання візуалізації дозволяє здобувачам загальної середньої освіти сприймати інформацію, яка подається не тільки в звуковому, а й у візуальному та мультимедійному форматі, і значно підвищує методичну значущість уроку [18, с. 244-246; 86, с. 186].

Таким чином, можна зробити висновок, з опрацьованого дидактичного матеріалу в умовах розвитку наукових знань, власного практичного досвіду та інших педагогів-практиків, що наочності в сучасному інформаційному суспільстві та, зокрема, сучасній освіті, безліч, навіть забагато. Тому, виходячи з цього, варто зазначити, що завдання сучасного вчителя навчальних предметів громадянської та історичної освітньої галузі полягає в її активному застосуванні, так як ефективність наочних засобів навчання для організації освітнього процесу для здобувачів загальної середньої освіти доведена часом.

ВИСНОВКИ

Одне з провідних місць серед досліджень сучасної історичної науки посідає історія соціально-економічного становища Лівобережної Гетьманщини в умовах значного впливу російської імперії, що цілком обґрунтовано з огляду на її вплив на майбутнє України.

Після закінчення національно-визвольної війни 1648–1657 рр. український народ розпочав будівництво власної держави. Гетьманське управління Богдана Хмельницького спрямувало свою діяльність на розвиток ремесел, промислів, торгівлі, розширення економічних зв'язків з іншими державами.

Лівобережна Гетьманщина була державною одиницею зі стійкими групами-станами, що характеризувалися соціальною та економічною незалежністю. Формування статусної структури Лівобережної Гетьманщини розпочалося під час війни за національне визволення, і чітких ознак набуло лише на початку XVIII століття.

За результатами проведеного дослідження виконано всі поставлені завдання та зроблено наступні висновки.

1. Охарактеризовано соціальний розвиток та становище населення Лівобережної Гетьманщини у другій половині XVII – протягом XVIII століття. У зазначений період на цій території відбулися важливі соціальні зміни. Українська козацька старшина поступово перетворилася в клас поміщиків. Під кінець XVIII століття вона становила 1% населення і володіла 50% землі. У XVIII ст. соціальний устрій Лівобережної України було приведено у відповідність з тим, що на той час склався в сусідніх східноєвропейських країнах.

З появою в Лівобережній Гетьманщині дворянської еліти селяни знову стали кріпаками, а козаки за своїм статусом зрівнялися з селянами.

Що до Правобережжя, то там польська шляхта просто відновила своє колишнє панування і повернула старі порядки. У тій же частині України, яка входила в Російську імперію, соціально-економічний гніт дещо полегшувався завдяки відкриттю для колонізації родючих земель Причорномор'я, відібраних імперським урядом у запорожців і кримських татар.

У суспільстві була побудована вертикальна ієрархія, у якій політичний, правовий і соціальний статус людини визначався її належністю до певної соціальної групи. Провідне становище в цій ієрархії належало новій національній еліті – козацькій старшині. Самоврядування спричинило появу нової української еліти. Нова еліта була віддана своїм традиціям і пишалася ними. Навіть на заході Лівобережної Гетьманщини представники козацької старшини, делеговані в імперську законодавчу комісію, були щиро переконані в перевазі своїх законів і звичаїв над усіма іншими – і з цих позицій відкрито відкинули єкатерининські реформи. Таким чином, значення Лівобережної Гетьманщини як історичного прецеденту українського самоврядування воістину важко переоцінити.

Незважаючи на розвиток, структура суспільства України все ще сильно відрізнялася від структури суспільства російської імперії. Якщо в цій недодержаві понад 90% населення становили селяни – державні чи кріпаки, то в Лівобережній Гетьманщині половина населення належала до іншої соціальної категорії. Більшість із них були козаками, майже всі обробляли землю і мало чим відрізнялися від селян. Але юридична різниця між козаком та селянином була цілком реальною та певною.

2. Проаналізовано економічний розвиток Лівобережної Гетьманщини другої половини XVII – початку XVIII століття. В результаті визволення України від польського панування розпочалося становлення Української держави зі змінами у земельних відносинах. Законодавство Речі Посполитої втратило свою силу і селяни звільнилися.

Важливе місце у формуванні єдиного економічного простору України у другій половині XVII століття займали Лівобережжя і Правобережжя, їхня домінуюча роль визначалась не тільки геополітичним положенням, розмірами території, кількістю населення та господарським потенціалом, а й значенням цих регіонів як історичного центру формування українського етносу і національної держави.

Важливим кроком для стимулювання торгівлі на українських землях стало запровадження нової системи оподаткування товарів. Було зроблено і ухвалено багато важливих заходів зі стимулювання торгівлі, однак через історичні обставини політика молодої української держави не зазнала бажаного розвитку.

На початку XVIII ст. економіка Лівобережної Гетьманщини типологічно належала до центральноєвропейських господарств, а козацька старшина до еліт Центральної Європи. Торгівля і виробництво залишалися слаборозвиненими навіть у порівнянні з сусідніми з російською імперією країнами. Московитські царі діяли як абсолютні правителі в інших країнах: вони намагалися стимулювати економічний розвиток довколишньої території і водночас не дозволяли їм економічно перевищити у розвитку центр держави, тобто, в даному випадку, саму російську імперію. Результати такої політики сильно вплинули на економічну ситуацію в Україні XVIII ст.

Господарство Лівобережної Гетьманщини зазнало аграризації, а місто віланізації (збільшення кількості селян). Важливо, що два найбільших прояви активності української еліти у XVIII ст. (повстання Івана Мазепи та діяльність шляхетства в 60-их рр.) сталися як наслідок протесту українського ранньомодерного соціуму на імперські умови суспільного та економічного життя. У XVIII столітті Лівобережна Гетьманщина увійшла економічно як віддалена периферія ранньомодерної європейської економіки та як транзитна зона між Східною Європою

(Московія, Кримське ханство), Османською імперією та тодішніми країнами Центральної Європи.

3. Розглянуто теорію використання наочності на уроках навчальних предметів громадської та історичної освітньої галузі в закладах загальної середньої освіти. Наочне навчання – це таке навчання, при якому уявлення та уявлення учнів формуються на основі безпосереднього сприйняття досліджуваних явищ або через їх образи. Наочне навчання сьогодні є потужним активатором навчальної діяльності, одним із найважливіших методичних прийомів, який допоможе вчителю досягти високих результатів. Важливість наочності у навчанні навчальних предметів громадської та історичної освітньої галузі не обмежується сферою чуттєвого споглядання та формування конкретних уявлень. Використання наочних посібників полегшує розуміння складних історичних понять. Наочність у навчанні сприяє тому, що учні завдяки сприйняттю предметів і процесів навколишнього світу створюють уявлення, які правильно відображають об'єктивну дійсність, а також висвітлений, проаналізований та узагальнений матеріал разом із навчальними завданнями. Наочність підвищує інтерес здобувачів загальної середньої освіти до знань і полегшує процес організації освітнього процесу.

Використання на уроках навчальних предметів громадської та історичної освітньої галузі наочних посібників відіграє особливу роль, важливу як для вчителя, так і для здобувачів освіти. Адже у них немає можливості безпосередньо сприймати події минулого, того, що було дуже давно, їм необхідно мислити творчо і уявляти все, що відбувається раніше. Історичні події неповторні, тому важливим джерелом історичних знань для учнів виступають різноманітні наочні засоби навчання.

4. Підготовано методичні рекомендації щодо використання наочності під час викладання теми у 8-му класі «Утворення української козацької держави – Гетьманщини». Дослідивши навчальні плани та навчальні програми, ми змогли виокремити та уніфікувати точні назви тем, під час

яких вивчається історія Гетьманщини у 8-му класі на уроках навчальних предметів громадської та історичної освітньої галузі. Нами це було зроблене для того, щоб на прикладах розповісти про наочність, яка використовується на таких заняттях та скласти і згрупувати методичні рекомендації.

На практиці навчання із застосуванням наочних засобів поєднується зі словом учителя. Наприклад, під час вивчення теми «Утворення української козацької держави – Гетьманщини», вчитель, характеризуючи органи влади Гетьманщини, для ілюстрації показує гетьманські клейноди та особисті речі гетьмана Богдана Хмельницького, вчитель звертає увагу учнів на кожен предмет та просить описати його зовнішній вигляд, властивості та призначення. Учні відповідають та розповідають.

Під час вивчення історії Лівобережної Гетьманщини варто для наочності використовувати і художні зображення. Для найкращого засвоєння нового матеріалу вагомим є використання на уроках навчальних предметів громадської та історичної освітньої галузі таблиць та схем, які ми також відносимо до наочності. Ще одним видом наочності, яку необхідно використовувати на уроках навчальних предметів громадської та історичної освітньої галузі є карти. Історична карта може стати гарною допомогою в ході всього пояснення нового матеріалу, на завершальній стадії пояснення, при закріпленні вивченого і при застосуванні нових знань. Проаналізувавши наявну методичну літературу та виходячи з власного досвіду нами було складено правила використання наочності на уроках навчальних предметів громадської та історичної освітньої галузі в ЗЗСО.

Алгоритми використання того чи іншого виду наочності, правила застосування наочності на уроках детально розглянуті у третьому розділі даного кваліфікаційного дослідження.

Варто зазначити, важливим є те, що кожне заняття у закладах загальної середньої освіти має містити в собі етапи роботи з наочними і

технічними посібниками, тому що це не тільки привносить різноманітність в хід уроку, а й підвищує зацікавленість учнів до досліджуваного предмета, їх мотивацію до навчання. Регулярне та систематичне використання наочності в освітньому процесі ЗЗСО розвиває просторову уяву та здатність подумки оперувати об'ємними предметами навчальних предметів громадської та історичної освітньої галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні / Післям. М. Ф. Слабошпицького; Комент.: О. Д. Василюк, І. Б. Гирич. Київ: Дніпро, 1991. 238 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Санкт-Петербург, 1885. Т. 13. 420 с.
3. Аркас М. Історія України-Русі / Вступне слово і комент. В. Г. Сарбея. Факс. вид. Київ: Вища школа, 1990. 456 с.: іл.
4. Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. Київ: Час, 1993. 609 с.
5. Батурин у першій чверті XVIII століття. *Сіверянський літопис*. 1995. № 1. С. 66 - 71.
6. Белашов В. І. Глухів – столиця Гетьманської і Лівобережної України: посібник для учбової і наукової роботи студентів та учнів середніх шкіл до «Глухівського періоду» історії України (1708-1782 рр.). Глухів, 1996. 146 с.
7. Белашов В. І. Неопубліковані літописи «Глухівського періоду» історії України (1708 – 1782 рр.). *Збереження історико-культурних надбань Сіверщини: Матеріали третьої науково-практичної конференції*. Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. С. 62 – 63.
8. Величко С. Літопис. Т. 2. Київ : Дніпро, 1991. 640 с.
9. Вечерський В. В. Гетьманські столиці України. Київ : Наш час, 2008. 320 с.
10. Генеральное следствие о маетностях Нежинского полка 1729-1730 гг. Чернигов: Изд. ред. "Зем. Сб. Черниг. губ.", 1901. XXX, IX, 417 с.
11. Горохівський П. Теорія та методика навчання історії: Курс лекцій: Навчальний посібник для студентів денної та заочної форми. Умань, 2014. 308 с.

12. Гриценко А. П. Вплив роду Савичів на історію України XVIII століття. *Краєзнавство: науково-методичний та практичний аспекти*. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (15 – 16 червня 2011 р., м. Суми). / Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. Суми РВВ СОІППО, 2011. С. 35 – 38.

13. Гриценко А.П. Втрата впливовості Савичів у 1720-1740-ті роки як результат наступу російських вельмож на права української старшини. *Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць*. Вип. 9. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2016. С. 244 – 248. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/128300/50-Nrytsenko.pdf?sequence=1> (дата звернення 08.11.2023).

14. Гриценко А. П. До питання генеалогії роду Савичів. *Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць*. Вип. 5. Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2012. С. 195-200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sviu_2012_5_45 (дата звернення 08.11.2023).

15. Гриценко А. П. Можливості використання ІТ-технологій у ході впровадження модельних навчальних програм громадянської та історичної освітніх галузей базової середньої освіти. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер. : Педагогічні науки*. 2022. Вип. 1 (48). С. 108-117. URL: <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2022-1-48-108-117> (дата звернення 08.11.2023).

16. Гриценко А. П. Особливості структури професійної компетентності майбутніх учителів історії в інформаційному суспільстві. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Випуск 68 : збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 61-64. URL: <http://chasopys.ps.npu.kiev.ua/archive/68-2019/16.pdf> (дата звернення 08.11.2023).

17. Гриценко А.П. Основні складові інформаційної компетентності майбутніх учителів історії. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 4. С. 86-90.

18. Гриценко А. Психолого-педагогічні аспекти використання мультимедійних технологій у процесі навчання історії студентів закладів вищої педагогічної освіти. *Наукові записки БДПУ*. Серія: Педагогічні науки. Вип.1. Бердянськ : БДПУ, 2020. 495 с. С. 241-247. URL: <https://doi.org/10.31494/2412-9208-2020-1-1-241-247> (дата звернення 08.11.2023).

19. Гриценко А. П. Родина Савичів – натхненники Сіверщини. *Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць*. Випуск 4. – Київ – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2011. С. 184 – 189. URL: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/75611/45-Nrytsenko.pdf?sequence=1> (дата звернення 08.11.2023).

20. Гриценко А. До питання генеалогії роду Савичів. *Історія в сучасній школі : наук.-метод. журн.* / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. Київ : Пед. преса, 2013. № 4 (140). С. 39-44.

21. Гриценко А. П. Формування професійної компетентності майбутніх учителів історії у процесі фахової підготовки: монографія. Суми: ФОП: Цьома С. П., 2021. 358 с. URL: <http://46.201.250.252/handle/123456789/2076> (дата звернення 08.11.2023).

22. Гриценко В. А. Значення посади генерального писаря для діяльності представників козацько-старшинського роду Савичів. *Студентські історичні студії: зб. наукових праць студентів*. Випуск 9. Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2023. С. 29-35. URL: <https://drive.google.com/file/d/1mvp2gjp78AgCHfcanqVJLQ9ZlNSpCtYy/view> (дата звернення 08.11.2023).

23. Гриценко В.А. Роль Федора Савича у муруванні Троїцького собору в Глухові. *Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування: збірник наукових праць* / [редкол.: А. П. Гриценко,

голова; Н. М. Ткаченко, А. А. Голуб, М. В. Мінченко, С. О. Мисник, Н. М. Петренко]. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. Вип. 2. С. 135-140. URL: http://46.201.250.252/bitstream/handle/123456789/2206/%d0%97%d0%b1%d1%96%d1%80%d0%bd%d0%b8%d0%ba_2023-135-140.pdf?sequence=3&isAllowed=y (дата звернення 08.11.2023).

24. Гуржій О. Іван Скоропадський. Київ : Альтернативи, 2004. 312 с.

25. Деркач А. Глухів – гетьманська столиця. Київ: Павлим, 2000. 174 с.

26. Десятов Д. Використання картин історичної тематики на уроці: створення образів чи міфів? *Історія в школах України*. 2007. № 5. С. 17-23.

27. Десятов Д. Методика розвитку історичного мислення засобами наочності. Харків : ВГ «Основа», 2008. 141 с.

28. Десятов Д. Методичні прийоми роботи з портретом. *Історія в школі*. 2007. № 6. С. 4-7.

29. Діаріуш, або журнал, тобто щоденна записка okazій та церемоній, що трапляються при дворі ясновельможного його милості пана Іоанна Скоропадського, військ пресвітлої його імператорської величності Запорозьких обох боків Дніпра гетьмана, також і в канцелярії військовій відправлених справ, початий у 1722 році й закінчений у тому-таки році після смерті й поховання згаданого вже гетьмана, ясновельможного Іоанна Скоропадського, в місяці липні військової канцелярії старшим канцеляристом МИКОЛОЮ ХАНЕНКОМ / Пер. В. Шевчука. *Київська старовина*. 1994. № 1 (січень – лютий). С. 4-49.

30. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Том II (від половини XVII століття). Видання друге. Київ: Глобус, 1992. – 349 с.

31. Ефименко А. Я. История украинского народа / Сост. и авт. ист.-биограф. очерка В. А. Смолий. Киев: Лыбидь, 1990. 512 с. (Памятники исторической мысли Украины).

32. Єрмоленко А. Візуальні джерела у викладанні історії: сучасний погляд. *Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання: науково-методичний журнал*. 2016. № 4. С. 23-30.
33. Жданова С. Использование наглядных средств обучения на уроках истории и обществознания как метод повышения мотивации учащихся. *Молодий учений*. 2018. № 51 (237). С. 90-91.
34. Жуковський А. Ханенко Микола Данилович. *Довідник з історії України (А – Я)* / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге вид., доопр. і доповн. Київ: Генеза, 2001. С. 1007.
35. Журнал, тобто насушна записка справ, що траплялися у Військовій Генеральній канцелярії від смерті ясновельможного його милості пана Іоанна Скоропадського, військ його імператорської пресвітлої величності Запорозьких обох боків Дніпра. Початий року 1722, місяця липня 3 дня [Записи Пилипа Борзаківського] / Переклад з книжної української Валерія Шевчука. *Київська старовина*. 1994. № 3 (306). травень – червень. С. 3-38.
36. Звагельський В. Б. Глухівський Троїцький Собор. *Сумський календар*97. Науково-популярне видання* / Під загальною редакцією В. О. Садівничого. Суми: Собор, 1996. 103 с.
37. Історія Русів / Переклад І. Драча. Київ: Радянський письменник, 1991. 318 с.
38. Історія України. Всесвітня історія. 5-9-ті класи: навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів / Міністерство освіти та науки України. Київ, 2020. 70 с.
39. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Книга VII. Чернигов, 1873. 308 с.
40. Книга Пам'яті Сумської області: В 3 томах. Т. II. Зруйновані храми Сумщини. Мартиролог втрачених святинь / Автор-упорядник О. М. Корнієнко Суми: Видавництво «Ярославна», 2007. 324 с.

41. Коваленко О.П. Сіверщина від давнини до сьогодення. Історичні нариси. Суми: ЗАТ «Іса-Інтерпапір», 2009. 310 с.
42. Коваленко Ю. Михайловская церковь сгорела, а склон с остатками кладбища распахали под грядки. *Неделя*. 2001. № 30. 28 июля. С. 3.
43. Коваленко Ю. О. Охоронні археологічні дослідження літописного міста Глухова. *Збереження історико-культурних надбань Глухівщини*. (Матеріали Першої науково-практичної конференції). Глухів: РВВ ГДПУ, 2002. С. 20 - 21.
44. Коменский Я., Локк Д., Руссо Ж.-Ж., Песталоцци И. Г. Педагогическое наследие / Сост. В. М. Кларин, А. Н. Джурицкий. Москва : Педагогика, 1989. 416 с.
45. Костомаров Н. Павел Полуботок. *Костомаров Н. И. Исторические произведения*. Киев: Изд-во при Киев. ун-те, 1989. С. 401-423.
46. Костомаров Н. Руина. Историческая монографія 1663-1687. Гетьманства Брюховецького, Многогрішного и Самойловича. Т. 15. Ч. 3. СПб. - Москва, 1882. 695 с.
47. Кривко Я. Зв'язки П. О. Куліша з Глухівщиною. *Народна трибуна* 1969. № 94 (6802). 7 серпня. С. 4.
48. Кривко Я. Літературна географія Глухівщини. *За перемогу*. 1957. № 110 (4420). 15 вересня. С. 3.
49. Кривко Я. Перебування Петра I в Глухові. *Народна трибуна*. 1966. № 5 (5761). 8 січня. С. 4.
50. Кривко Я. О. Події російсько-шведської війни 1708 – 1709 років у нашому краї. *За перемогу*. 1959. - № 81 (4703). 10 липня. С. 4.
51. Кривошея В. В. Національна еліта Гетьманщини 1648-1782 рр.) / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж., Музей гетьманства. Київ : [б. и.], 1998 . (Бібліотека українця). Ч. 1. [Б. м.] : [б.в.], 1998. 270 с.

52. Кривошия В, В. Національна еліта Гетьманщини (персональний склад та генеалогія: 1648-1782 рр.). Київ : ІПіЕД НАНУ 1998. Ч. 1. 269 с.
53. Кривошея І. І. Неурядова старшина Гетьманщини і міщанська верхівка в середині XVIII ст. Сіверянський літопис. 2009 № 2 – 3. С. 40 – 48. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/handle/123456789/25013> (дата звернення 08.11.2023).
54. Кривошея В.В., Кривошея І.І., Кривошея О.В. Неурядова старшина Гетьманщини. Київ: «Стилос», 2009. 432 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0007168> (дата звернення 08.11.2023).
55. Купцов О. Є. Слоут у минулому. *Чанаєвець*. 1981. № 2 (534). 8 квітня. С. 2.
56. Куценко І. А. Заглядаючи в минуле. *Чанаєвець*. 1968. № 11. (27 червня) С. 2.
57. Лавка Г.М. Кременщина – оазис Донбасса: историко – краеведческий очерк. Рубежное., 1993. 98 с.
58. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Т. 2: Полк Неженский. Киев, 1893. 560 с.
59. Лазаревский А.М. Очерки, заметки и документы по истории Малороссии : [в 5 т.]. Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1892 - 1899. Т. 1 . 1892. – 129, [1] с.
60. Левітас Ф., Салата О.Методика викладання історії. Практикум для вчителя. Харків : ВГ «Основа», 2007. 112 с.
61. Липа К. А. Під захистом мурів. З історії української фортифікації Х – XVII ст. Київ: Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2007. 184 с. (Сер. «Невідома Україна»).
62. Лукомський В. К., Модзалевський В. Л. Малоросійський гербовник з рисунками Єгора Нарбути. (Репринтне видання 1914 року). Київ: «Либідь», 1993. С. XXIV.
63. Ляшко О. Від плінфи до «шатринки». *Соборний майдан*. 2009. № 4 (34). липень – серпень. С. 1.

64. Модзалевський В. Л. Малоросійській родословникъ. Т. I. : А – Д. Київ: Типографія Т-ва Г. Л. Фронцкевича і К^о, 1908. 541 с.
65. Модзалевський В. Л. Малоросійській родословникъ. Т. II: Е. – К. Київ: Типографія Т-ва Г. Л. Фронцкевича і К^о, 1910. 720 с.
66. Огієвська Р. І. Сава Прокопович і Батурин. *Конотопські читання*: зб. наук. пр. / ред.. кол.: Верба Н. П. (гол. ред.), Акічев Ш. М., Несвідоміна І. М. : Відділ культури і туризму Конотоп. міськ. ради Сумськ. обл., Конотоп. міськ. краєзнав. музей ім. О. М. Лазаревського. Вип. XI. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2020. С. 252 - 256. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Batiuk_Alla/Ekonomichnyi_rozvytok_Baturyna_v_20-30_rokakh_XX_stolittia.pdf? (дата звернення 08.11.2023).
67. Оглоблін О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. Нью-Йорк-Київ-Львів-Париж-Торонто, 2001. 461 с.
68. Окиншевич Л. Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII–XVIII ст. Записки наукового товариства імені Шевченка. Т. CLVII. Мюнхен : Заграва, 1948. 230 с.
69. Прокопович Сава. *Довідник з історії України (А – Я)* / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге вид., доопр. і доповн. К.: Генеза, 2001. С. 623.
70. Павленко С. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2007. 1144 с.
71. Павленко С. О. Доба І. Мазепи у житті Глухова. *Історико – культурні надбання Сіверщини у контексті історії України*: Зб. наук. праць (Матеріали V НПК). Глухів: РВВ ГДПУ, 2006. С. 63-66.
72. Павленко С. Міф про Мазепу. Чернігів: Сіверянська думка, 1998. 245 с.
73. Панашенко В. Бунчукові, військові і значкові товариші в Гетьманщині. *Істину встановлює суд історії*. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Т. 2. Наукові студії / Відповідальний редактор Валерій Смолій. Київ, 2004. С. 290-311.

74. Папакін Г. Архіви родини Скоропадських першій чверті XVIII ст. *Студії з архівної справи та документознавства*. Том одинадцятий. Київ: Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2004. С. 36-44.

75. Папакін Г.В. Фамільні архіви української лівобережноістаршини другої половини XVII - початку XX ст. URL: http://www.archives.gov.ua/Publicat/References/Ukrainian_elite.php

76. Підкова І. Семен Савич. *Довідник з історії України (А – Я)* / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге вид., доопр. і доповн. Київ: Генеза, 2001. С. 705, 597-598.

77. Письма и бумаги императора Петра Великого. Т. 8 (июль-декабрь 1708 г.). Вып. 1 / Ред. И. Н. Андреев. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1948. 405 с.

78. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: У 2-х тт. Т. II. «Від середини XVII століття до 1923 року». 2-е вид. Київ: Либідь, 1993. 606 с.

79. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.

80. Попова Л. А. Ревнивцева К. Г. Генеральний опис Лівобережної України 1765 – 1769 років. Показчик населених пунктів. Київ, 1959. 122 с. URL:

https://cdiak.archives.gov.ua/files/Heneralnyi_opys_Livoberezhnoi_Ukrainy_1765-1769_rr_pokazhchyk_naselenykh_punktiv.pdf (дата звернення 08.11.2023).

81. Прицак О. Доба військових канцеляристів. *Київська старовина*. 1994. № 4 (301). Липень – серпень. С. 62-66.

82. Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів / інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році. Лист МОН № 1/13749-23 від 12.09.23 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/89974/ (дата звернення 08.11.2023).

83. Пуцко В. Г. Троицкий собор в Глухове. *Сіверщина в історії України*. Зб. наук. праць: Матеріали сьомої НПК (23-24 жовтня 2008 р.). Суми: Вид. будинок «Еллада», 2008. С. 79-87.
84. Пуцько В. Архітектор О. Г. Яновський. *Народна трибуна*. 1967. № 86 (5998). 15 липня. С. 4.
85. Пять документов рода Савичей. *Киевская старина*. 1887. Т. XIX. С. 153 – 158.
86. Сергієнко В. П., Гриценко А. П. Особливості класифікації мультимедійних засобів навчання у процесі вивчення історії. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Сер. : Педагогічні науки. 2020. Вип. 1 (42). С. 183-191. URL: <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2020-1-42-183-191> (дата звернення 08.11.2023).
87. Ситий І. Старшинські печатки Мазепинської доби. *Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха*: збірник наукових праць. Київ, 2008. С. 209 – 241.
88. Списки населенных мест Российской империи. Харьковская губерния. Список населенных мест по сведениям 1864 год. XLVI. Санкт-Петербург, 1869. С. XXI – XXII.
89. Сумщина від давнини до сьогодення: Науковий довідник / Упорядн. Л. А. Покидченко; Редкол.: Л. П. Сапухіна (відп. ред.) та ін. Суми: Видавництво “Слобожанщина”, 2000. 383 с.
90. Терлецький В. Архітектура Глухова 18 століття. *Народна трибуна*. 1965. № 94 (5694). 5 серпня. С. 4.
91. Терлецький В. В. Глухів у житті П. Полуботка. *Сіверщина в історії України* : Матеріали третьої науково-практичної конференції. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. 170 с.
92. Терлецький В. В. Глухівщина та її люди в житті і працях Миколи Костомарова. *Історико – культурні надбання Сіверщини у контексті*

історії України: Зб. наук. праць (Матеріали V НПК). Глухів: РВВ ГДПУ, 2006. С 129-134.

93. Терлецький В. В. Глухів у житті Павла Полуботка. Збереження історико-культурних надбань Сіверщини: Матеріали III НПК. Глухів, 2004. С. 75-78.

94. Ткаченко В. Ю. Православна Глухівщина: Історико-культурна спадщина Глухівського краю. 2-е вид.: перероблене і доповнене. Глухів: РВВ ГДПУ, 2006. 256 с.

95. Ткаченко В. Ю. Собор гетьманської держави. *Сіверянський літопис*. 1995. № 4. С. 118-119. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/93019> (дата звернення 08.11.2023).

96. Хижняк З. І., Маньківський В.К. Історія Києво-Могилянської академії. Київ: КМ Академія, 2003. 181, [2] с.: іл.

97. Часницький М. М. Походження роду Марковичів. *Історико – культурні надбання Сіверщини у контексті історії України: Зб. наук. праць (Матеріали V НПК). Глухів: РВВ ГДПУ, 2006. С. 107-111.*

98. Чухліб Т. Український гетьманат у Великій Північній війні 1700-1721 рр.: проблеми міжнародного та воєнно-політичного становища. *Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха*. Зб. наук. праць / Відп. ред. В. А. Смолій, відп. секр. О. О. Ковалевська. Київ: Інститут історії НАНУ, - 2008. С. 30-33

99. ЦДІА України. Ф. 54. – оп. 1., д. 11. Арк. 3.

100. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России. Киев, 1851. Ч. 1. С. 111-112.

101. Швидко Г.К. Бунчукові товариші. Українське козацтво: Мала енциклопедія. / Керівн. авт. кол. Ф. Г. Турченко. Відп. ред. С. Р. Лях. Київ - Запоріжжя, 2006. 174 с.

102. Швидько Г. Історія держави і права України (X – початок XIX століття) : навч. посібник. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 1998. 176 с.

103. Швидько Г. Історія України. XVI – XVIII століття. Підручник для 8-го класу середньої школи. Київ: Генеза, 1997. 352 с.

104. Шевчук В. Примітки. *Київська старовина*. 1994. № 3 (306). Травень – червень. С. 45.

105. Шевчук В. Примітки до «Діаріуша, або журналу...» Миколи Ханенка. *Київська старовина*. 1994. № 1 (304). Січень – лютий. С. 34.

106. Белашов В. И. Глухов – забытая столица гетманской Украины. Киев: издательство «Україна», 1992. 132 с.

107. Щодо методичних рекомендацій про викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році: Лист МОН № 1/9-430 від 11.08.20 року. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/75640/#soc2 (дата звернення 08.11.2023).

108. Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

109. Hrytsenko A. Developing the Content of Forming the System of Intending History Teachers Professional Competence Using Multimedia Technologies. *Revista Românească pentru Educație Multidimensională*. 2020, Volume 12, Issue 1 Sup. 1, pages: 330-346. URL: <https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup1/238> (дата звернення 08.11.2023).

110. Олефір С. Робота з джерелами інформації. *Історія України*. 2015. № 16. С. 15-19.

ДОДАТКИ

Додаток А

РОЗГОРНУТИЙ ПЛАН КОНСПЕКТ УРОКУ

(Історія України 8-ий клас)

Тема: Утворення Української козацької держави - Гетьманщини

Мета: з'ясувати та характеризувати політичний та адміністративно-територіальний устрій Гетьманщини; показувати на карті територію Гетьманщини за Зборівським договором, її полки та сусідні держави; пояснювати, якими були військо, фінанси та судочинство Української козацької держави; визначати основні зміни, які відбулися внаслідок утворення Гетьманщини в соціально - економічному житті українського народу; формувати в учнів уміння аналізувати й узагальнювати історичний матеріал; виховувати почуття патріотизму і взаєморозуміння між народами на основі особистісного усвідомлення досвіду історії.

Обладнання: підручник «Історія України. 8-ий клас» (автори О. Дудар, О. Гук, за редакцією Пометун О.І.); ілюстрації до теми; атлас «Історія України. 8-ий клас»

Тип уроку: урок засвоєння нових знань

Основні терміни та поняття: «Гетьманщина», «полково-сотенний устрій», «демократія», «авторитаризм», «республіка».

Основні дати: 1649 р. – створення Української козацької держави.**Очікувані результати**

Після цього уроку учні зможуть:

- Показувати на карті територію козацької держави-Війська Запорізького;
- Встановлювати зміни в адміністративно – територіальному устрої українських земель після їхнього визволення від польського панування;
- Визначати особливості здійснення державної влади та роль гетьмана в ній;

- Порівнювати соціально-економічне становище українського суспільства цього періоду з попереднім;
- Характеризувати фінансову та судову системи Гетьманщини, організацію збройних сил.

Хід уроку

I. Організаційний момент

Перевірка присутніх та виконання домашнього завдання.

Оголошення теми і мети уроку.

II. Актуалізація знань

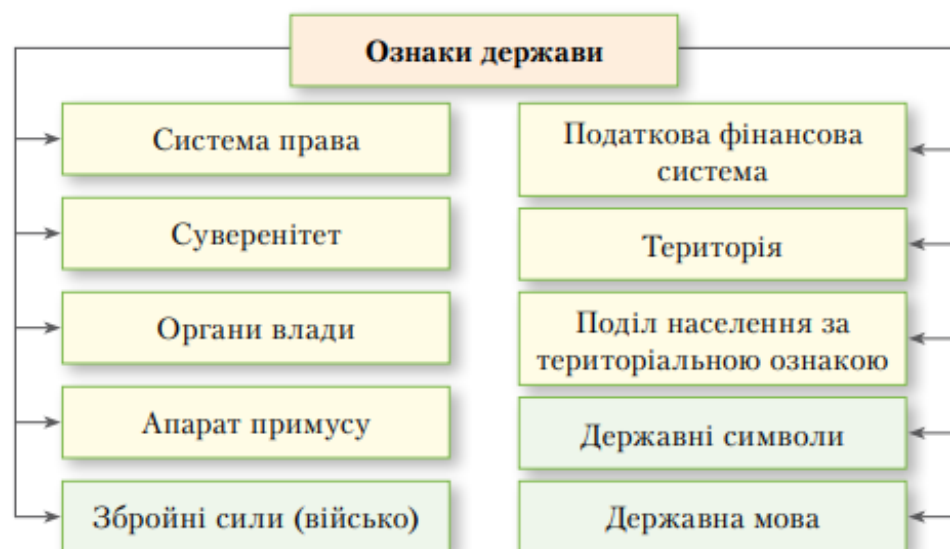
Бесіда

1. Коли і за яких умов був підписаний Зборівський мирний договір?
2. Який зміст цього договору?
3. Чи відповідав він фактичним успіхам національно-визвольної війни?
4. Чому ж тоді Б. Хмельницький пішов на його підписання?
5. Яке мав значення Зборівський договір в історії України?

III. Мотивація навчальної діяльності

Вступна розповідь вчителя про події, що передували утворенню Гетьманщини.

Робота зі схемою «Ознаки держави» (виводиться на екран або на дошку)

Завдання до схеми:

Розгляньте схему «Ознаки держави». Вона демонструє сучасні ознаки. Але і в XVII ст. важливими були кордони та територіальний устрій, закони, наявність органів державної влади, визнання іншими державами.

Проілюструйте кожну з ознак прикладами або поясніть, як ви це розумієте.

IV. Вивчення нового матеріалу

План уроку:

1. Суспільно-політичний устрій Гетьманщини. Соціальне та економічне становище населення.

2. Внутрішня політика Гетьманщини.

3. Зовнішня політика Гетьманщини.

1. Суспільно-політичний устрій Гетьманщини. Соціальне та економічне становище населення.

Розповідь вчителя.

Робота з картою (Рис. 1)

1. Розгляньте карту «Українська козацька держава – Гетьманщина за часів Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.)».

2. Назвіть країни, які межували з Гетьманщиною у цей період.

3. Назвіть місто, де розміщувалася столиця Гетьманщини.

4. Вкажіть, по території яких сучасних країн проходили кордони Гетьманщини.

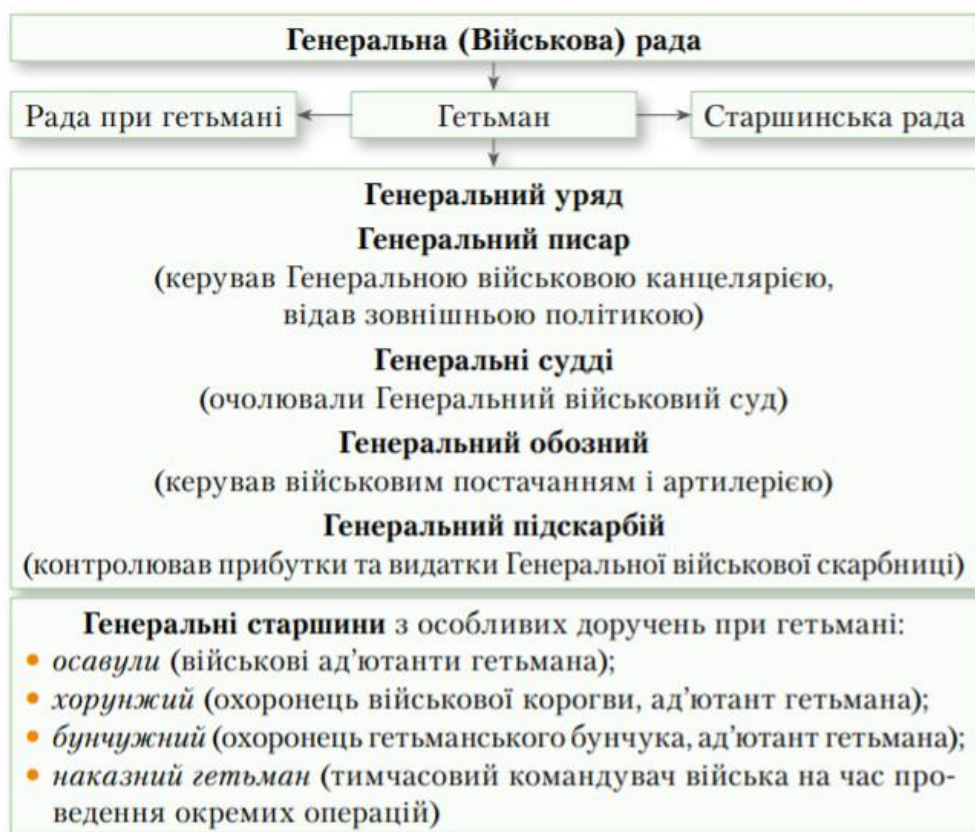
Робота зі схемою (Рис. 2)

Поясніть на основі схеми, як відбувалося управління козацькою державою.

Рис. 1. Карта «Українська козацька держава – Гетьманщина за часів Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.)».

Рис. 2. Схема

Робота з ілюстраціями

Опишіть речі, які ви бачите на ілюстрації. Назвіть їх. Вкажіть, яка річ з якою метою використовувалася.

*Гетьманські клейноди та особисті речі Богдана Хмельницького:
1) водосвятна чаша; 2) шабля; 3) кухоль; 4) шапка; 5) нагай; 6) булава.*

2. Внутрішня політика Гетьманщини.

Розповідь вчителя. Під час розповіді демонстрація ілюстрації – портрет Богдана Хмельницького.

Завдання:

Робота з ілюстраціями (Рис. 3)

1. Розгляньте зображення Ікони Покрови Пресвятої Богородиці із зображенням Богдана Хмельницького.
2. Де на іконі зображено Б. Хмельницького?
3. Пригадайте з попередніх уроків, яку ще ікону Покрову Богородиці із зображенням козацької старшини ви вже знаєте? Порівняйте ці два зображення. Знайдіть спільні та відмінні риси.

4. Поміркуйте, чому на іконі немає інших світських осіб крім Б. Хмельницького.

Рис. 3. Ікона Покрови Пресвятої Богородиці

3. Зовнішня політика Гетьманщини.

Розповідь вчителя.

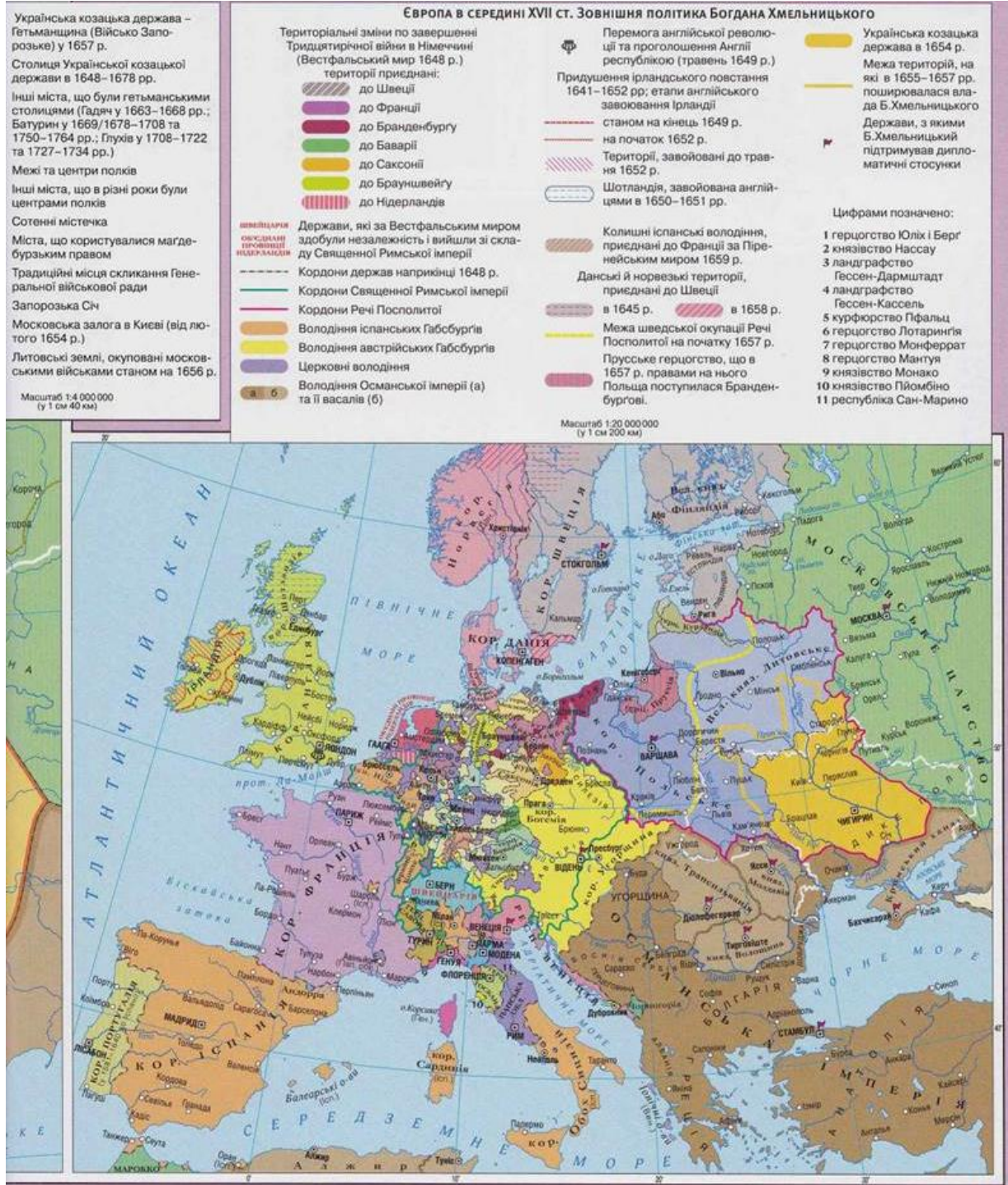
Робота з картою (Рис. 4)

1. Розгляньте карту «Європа в середині XVII століття. Зовнішня політика Богдана Хмельницького».

2. Після розповіді вчителя покажіть країни, з якими Гетьманщина мала зовнішньополітичні зв'язки.

3. Поміркуйте, чому важливим було налагодження зв'язків саме з цими країнами?

Рис. 4. Карта «Європа в середині XVII століття. Зовнішня політика Богдана Хмельницького».

V. Систематизація та узагальнення знань.

Дидактична гра «Правда – неправда»

Правила гри. Учитель називає твердження. Якщо воно правильне, учні ставлять відповідають «Так» або «Ні». Обговорення по ходу завдання.

1. Козацька держава була монархією.
2. В Українській козацькій державі всі стани мали рівні права.
3. Найбільша кількість козацьких полків існувала в 1650 р.
4. Головним соціальним наслідком Національно-визвольної війни стала фактична ліквідація кріпацтва.
5. За часів Національно-визвольної війни кількість реєстрових козаків зростала.
6. Офіційна назва держави, що постала в результаті Національно-визвольної війни, - Українська козацька держава.
7. У 1648 -1649 рр. козацьке військо здійснило дві переможні кампанії проти Польщі.
8. Союзниками козаків у подіях 1648 - 1649 рр. були кримські татари.
9. Вищою судовою інстанцією Гетьманщини був гетьман.
10. Зборівський мир визначав межі козацької держави.
11. Під час кампанії 1648 р. козаки не змогли захопити Львів.
12. Програму побудови Української козацької держави

Б. Хмельницький оголосив у Києві в 1648 р.

VI. Підсумки уроку

Висновки за темою.

Виставлення оцінок за роботу на уроці.

VII. Домашнє завдання

Опрацювати §13 підручника Історія України 8 клас (автори О. Дудар, О. Гук, за редакцією Пометун О.І.).

Ілюстрація: Особисті речі Богдана Хмельницького

*Гетьманські клейноди та особисті речі Богдана Хмельницького:
1) водосвятна чаша; 2) шабля; 3) кухоль; 4) шапка; 5) нагай; 6) булава.*

**Ілюстрація взята з підручника: Власов В. Історія України: підруч.
Для 8 класу загальноосв. навч. закл. Київ: Генеза, 2016. 256 с. С. 125.**

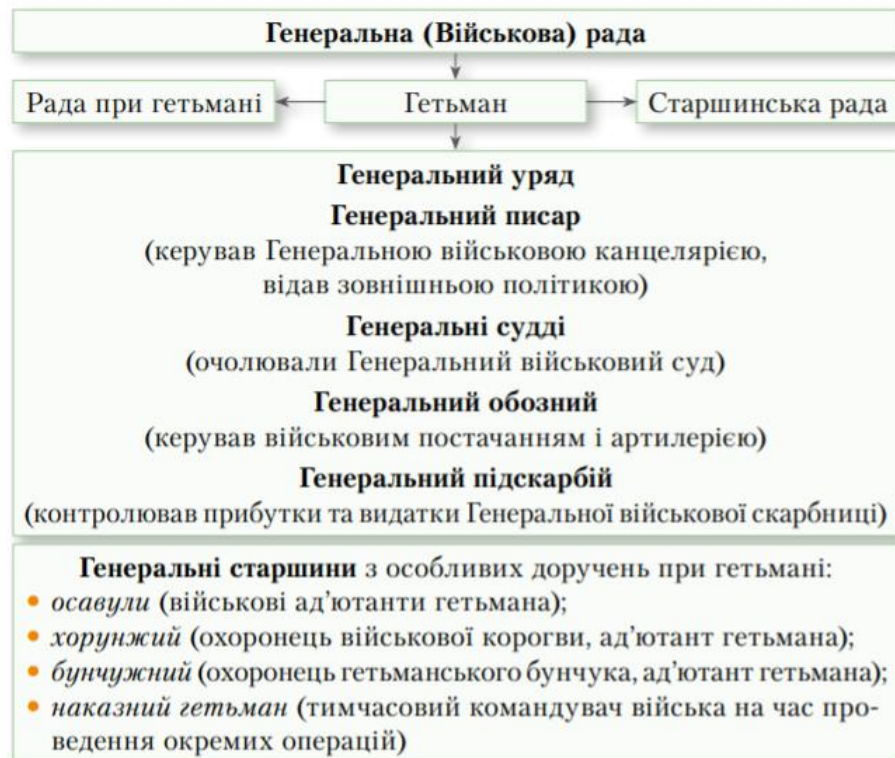
Ікона Покрови Пресвятої Богородиці

Взято з сайту: <https://old.uinp.gov.ua/news/ikon-kozatska-pokrova-vtsililo-lishe-trokhi-bilshe-desyatka>

Додаток Г

Ілюстрація: Схема «Система органів влади в Гетьманщині»

Ілюстрація взята з підручника: Дудар О., Гук О. Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. За редакцією О.Пометун. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2021. 224 с. С. 92.

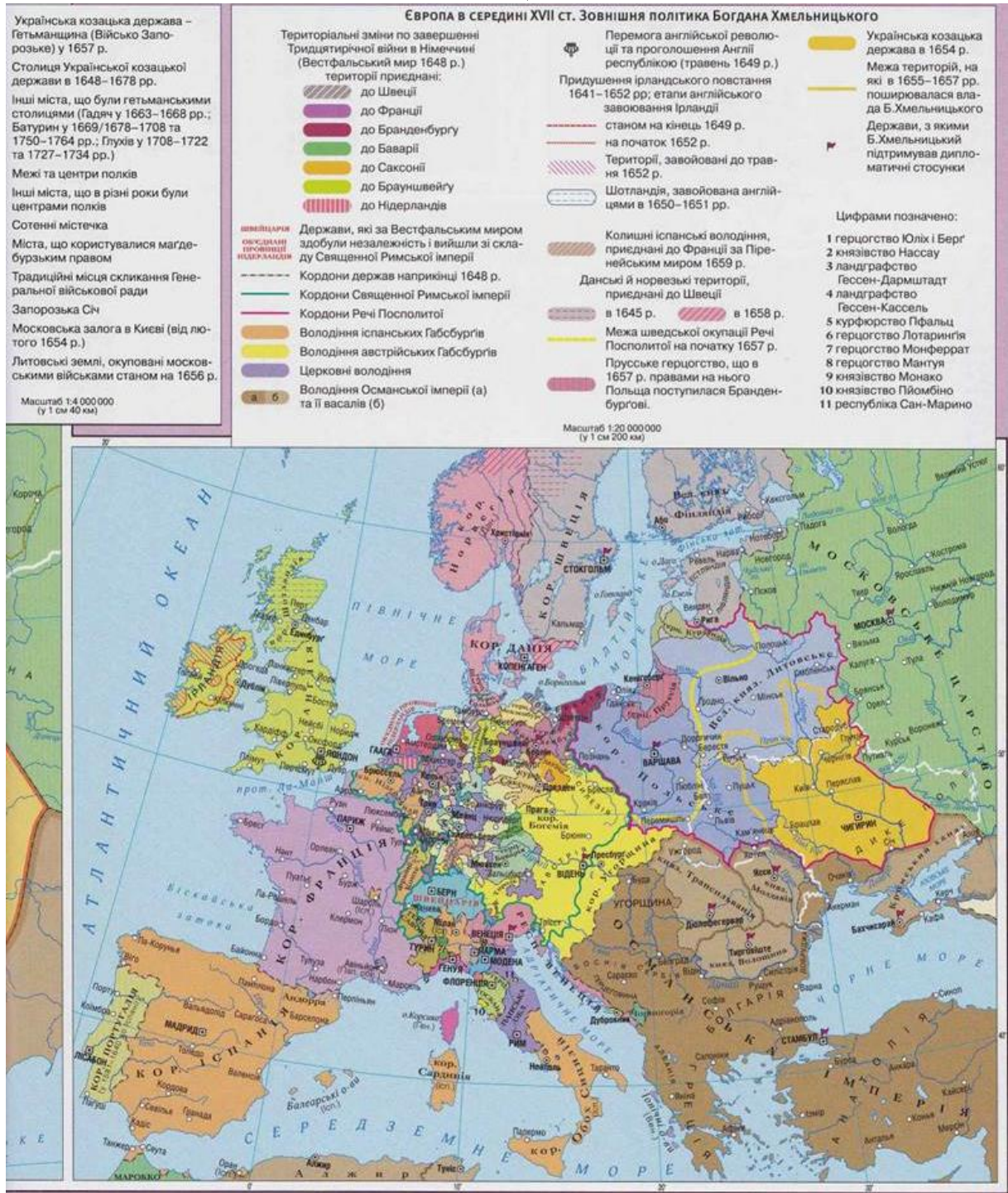
Карта «Українська козацька держава – Гетьманщина за часів Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.)».

Взято з сайту:

https://uachronicle.do.am/load/atlas_istorija_ukrajini_8_klas/1-1-0-46

Карта «Європа в середині XVII століття. Зовнішня політика Богдана Хмельницького».

Взято з сайту:

https://uachronicle.do.am/load/atlas_istorija_ukrajini_8_klas/1-1-0-46